Sverges runinskrifter

Förord till den elektroniska utgåvan

Den här lilla boken ska inte förväxlas med det stora bokverket ***Sveriges runinskrifter*** (1900-).

Projekt Runebergs digitala utgåva av *Sverges runinskrifter* publicerades i mars 2005 med hjälp av inscannade bilder och OCR-texter från Rolf Berlin (som också driver **http://www.runor.se/** där boken också finns tillgänglig).

Som förlaga har använts utgåvan från Natur och Kultur 1922. Det finns även en andra utgåva, utgiven 1928. Till den andra utgåvan ändrades titeln från *Sverges...* till *Sveriges...* (omslaget ovan är, som synes, hämtat från andra utgåvan).

Inledning

Många fornfolk ha blott efterlämnat allehanda föremål eller byggnadsrester som vittnesbörd om sitt kulturtillstånd, av andras odling finnas därjämte återstoder, varmed de själva ämnat förtälja eftervärlden om sitt liv. Dessa skriftliga minnesmärken äro till en början ofullkomliga och mångtydiga. På klippväggarna i ett antal franska och spanska grottor har man funnit en mängd figurer inristade eller målade, mest djurbilder men därjämte ock andra svårtolkade figurer, varibland människohänder. Då man bland dessa djurbilder, som äro mycket

naturtroget utförda, igenkänner åtskilliga i dessa länder sedan länge utdöda djur, såsom renar, noshörningar och mammutdjur, kan slutas, att dessa teckningar utförts under dessa länders urgamla, äldre stenålder, och av bildernas naturtrogenhet, att tecknarne ständigt hade dessa jaktdjur för ögonen. Vad de åter åsyftade med sina teckningar, veta vi icke. Det är ju möjligt, som man förmodat, att bilderna anbringats som en trolldom med syfte att komma i besittning av dessa jaktdjur, men någon visshet finnes knappt, att denna förklaring är riktig, det kan ju ock tänkas, att de vilja berätta om

nedläggande av dessa vilda djur eller att bilderna tillkommit av konstnärlig skaparglädje. Den meddelelse, som gives genom dessa bilder, är alltså mycket otillfredsställande.

Genom fortsatt utveckling kan av dylika bilder en ansats till skrift uppstå. På lämpliga skriftytor inrista Amerikas indianer symboliska bildtecken, beteckna t. ex. genom pil och båge i kors, att krig utbrutit, och i bildskrift nedskrevo mexikanerna och andra amerikanska folk heliga texter, historiska berättelser m. m. och bilderna äro då ofta åtföljda av tecken med bestämda ljudvärden. En dylik uppkomst ha ock de egyptiska hieroglyferna, som från början voro ren bildskrift men efter hand utbildat beteckningar för ljud: bokstäver och stavelser, vilkas art åter närmare bestämmes genom en del bitecken.

Vårt lands motsvarighet till dessa meddelelser genom bild äro de s. k. hällristningarna, T. Arne, Nord. Fam. bok 12, sp. 96; O. Almgren, Bidr. till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornm. och hist. 1912, 473 ff. bilder och tecken som under forntiden blivit med ett skarpt instrument inhuggna eller på annat sätt inristade i jämna, vanligen sluttande eller vågräta berghällar. De förekomma talrikast i Bohuslän, Skåne och Östergötland, men ock i Blekinge, Västergötland, Dalsland, Värmland, Uppland, Jämtland och Ångermanland. Den nordskandinaviska gruppen utmärkes av naturtrogna djurframställningar, de sydskandinaviska och särskilt de bohuslänska

Bild 1. Tegneby, Bohuslän.

hällristningarna ge oss ett starkt intryck av vad det var, som framför allt fyllde folkets liv i dessa bygder. Det var strider till sjöss och till lands, till häst och till fots, med yxa och svärd, spjut och pilbåge, det var konstfärdigt skeppsbygge, jakt på hjort och hare, räv och varg, åkrarnas skötsel, framför allt med plogens hjälp, boskapshjordarnes vård, förhållandet till kvinnan och till gudamakterna. Att hällristningarna tillhöra bronsåldern och en mycket tidig del därav, visas av de på dem avbildade yxornas och svärdens former. Folkets religiösa föreställningar göra sig på hällristningarna överallt gällande genom de talrika hjulen, fotsulorna och de skålformiga fördjupningarna, vilka symboliska tecken äro kända från många delar, av jordklotet. I dylika skålformiga fördjupningar, som av folket kallas älvkvarnar, hava i vissa landsändar intill senaste tider smörjningar och offer ägt rum som bot mot sjukdomar, vilka ansetts vållade av älvorna, och det är troligt, att innebörden i denna sed varit offrande till de under jorden boende döda förfädren eller andra jordens gudamakter. Att hjulet är en bild av solen, blir särskilt sannolikt av somliga bilder, där solhjulet framställes draget av en häst, som på den märkvärdiga solvagnsbilden av brons med förgylld skiva, som 1902 hittades i Trundholms mosse på norra Själland, eller där ett antal män föreställas rulla ett solhjul (se den runda kulan högst upp på bild 2 (s. 5), vilket påminner om en vid floden Mosel ännu på 1820-talet övlig midsommarnattsfest, varvid ett halmlindat hjul antändes på

en höjd och rullades ned till floden, vari endast män fingo deltaga. Lyckades man föra hjulet brinnande ända ned, var detta tecken för god vinskörd. Då det således här är solen själv, som under hjulets form är föremål för dyrkan, kan det väl ifrågasättas, om man icke på denna tid ännu nöjde sig med att tillbedja blotta naturföreteelserna, solen, åskan, elden, jorden, vattnet, utan att tänka sig någon gudaperson, som härskade över dem och vars verktyg de voro. Som dylika gudapersoner har man tolkat åtskilliga mansfigurer av betydligt större storlek än ristningens övriga, men det synes väl tänkbart, att denna storlek blott skall framhålla de hövdingar, som varit ledare i de skildrade striderna. Att hällristningarna till största delen utgöra historiska tavlor till minne av utkämpade strider, synes knappt kunna betvivlas, om de ock delvis må innehålla försök att vinna naturmakternas gunst.

Om hällristningarna tillhöra bronsålderns period 2, som svärdsbildernas utseende synes giva vid handen, så

infaller denna period enligt O. Montelius 1450 - 1250 f. Kr. och det skulle alltså kunna vara c. 1600 år mellan dem och uppträdandet av den verkliga skriften, runorna, i vårt land. Någon utveckling av hällristningarnas figurer och symboliska tecken i riktning mot skrift är icke känd, och när skriften en gång skänktes vårt folk, så var det genom inverkan från sydligare nationer.

I. Urnordiska runinskrifter

Först på 200-talet efter Kristi födelse kommo våra förfäder i åtnjutande av bokstavsskriftens välsignelse, i det de vunno kännedom om runorna. Den del av den förhistoriska järnåldern, från vilken genom runorna språkprov äro oss bekanta, kallar man den urnordiska. En annan källa till kunskap om denna tids ålderdomliga språk lämna oss de lånord, som från svenskan eller därmed nära besläktade språk öster om Östersjön upptagits i finska och lappska och i ålder gå tillbaka ända till Kristi födelse och kanske ännu längre. Med urnordisk tid kunna vi då i runt tal förstå tiden från Kristi födelse till omkring 800 därefter, då ungefär vikingatiden börjar.

Det plägar antagas, att det är i Danmark, som de älsta runinskrifterna finnas på föremål ur de stora fynden från mossar i Vimose på Fyn (c. 250 e. Kr.) och Thorsbjerg i Slesvig (c. 300 e. Kr.), vilka antagligen utgöra offer av segrarne efter utkämpade slaktningar. I Norge har dock vid Stabu i Kristians amt påträffats en spjutspets med runinskrift i en grav från slutet av 100-talet. Antagligen kom emellertid runornas kännedom till Sverge vid ungefär samma

tid som till Danmark eller något senare, ehuru vi icke äga så gamla inskrifter i behåll.

Den älsta svenska runinskriften är nämligen icke så mycket yngre. Det är en spjutspets från Moos på Gottland, nu i Statens hist. museum, som anses härröra från 200-talet och har inskriften sioag, som förmodligen är trolldomsrunor att döma av hopningen av vokaler.

Den näst älsta runinskriften är åter runstenen från KylverO. v. Friesen och H. Hansson i Ant. tidskr. f. Sverige 18, nr 2. på Gottland, nu i Statens hist. museum, som utgjorde en gavelhäll i en gravkammare under flat mark med några fornsaker, som visa den tillhöra 300-talet, alltså senast c. 400 e. Kr. Inskriften utgöres t. v. av den urnordiska runraden:

fuþarkgw hnijpe.Rs tbemln-gdo

vari dock på runstenen runorna a, s, b, äro vänderunor, d. v. s. vända åt orätt håll, vilket emellanåt förekommer, och därefter en s. k. kvistruna med tre streck på vänstra sidan av staven, på högra sidan 7 eller 8, alltså runan g eller w efter den för läsning av kvistrunor gällande regeln (se sid. 32 f.); O. v. Friesen antager 6 bistavar på vänstra sidan, på högra 7 eller möjligen 8.

Till höger står en rungrupp sulius eller sueus. Att såsom här skett, återgiva runorna med bokstäver kallas att translitterera dem och begagnas

efter överenskomna regler av bekvämlighet allmänt i runforskningen. Translitterationen betecknar icke uttalet utan upplyser endast, att en viss runa användes uti inskriften.

Bild 2. Vadstena.

Då Kylver-stenen har funnits inuti en grav, ligger frågan nära, vartill väl inskriften kunnat tjäna, som ingen såg. Utan tvivel hava de forskare rätt, som anse dess anbringande utgöra en trolldom, vara vad man i vetenskapligt språkbruk förstår med magi (magí), och avse att skydda den döde för onda makter eller till äventyrs de efterlevande för

den dödes hemsökelser. Från de klassiska folken, greker och romare, finnas talrika inskrifter, som visa, att alfabetet jämte andra bokstavsgrupper användes som trolldomsmedel, liksom här är fallet med runraden och den fristående rungruppen, som troligen icke är något ord utan en grupp trollrunor. Som sådana äro deras läsning

sueus troligare än sulius enär sueus ger samma läsning framlänges och baklänges, vilket var eftersökt i trollrunor.

Liknande är förhållandet med den andra inskrift, varifrån vi känna den urnordiska runradens ordningsföljd, den på den guldbrakteat, som 1774 hittades i jorden vid Vadstena; år 1906 hittades en guldbrakteat, präglad med samma stamp men kantskuren, så att blott halva höjden av runorna är i behåll; båda äro nu i Statens hist. museum. Med brakteat menas en ensidigt präglad, tunn metallplåt. Inskriften löper från höger till vänster och utgöres av fyra grupper på åtta runor var, av vilka de tre senare äro runraden, den första säkerligen en magisk grupp av runor, lik den fristående på Kylver-stenen. Inskriften är då följande: .luwatuwa.

f u þ a r k g w : h n i j ï b R s :

t b e m l ŋ o [d].

Runraden visar sig här äga en indelning i tre avdelningar, som ock återfinnes i yngre tid, då

avdelningarna kallas ätter, vilken benämning nog ock fanns under den urnordiska tiden, enär ordet ätt här kan förklaras som ett sedermera utdött ord med betydelsen »antal av åtta», ett helt annat ord än ätt »släkt». Runorna äro alla rättvända, runan ŋ är något olika mot på Kylver-stenen, och viktigt är, att Kylver-stenens runa p här ersatts av b, såsom ända till sen tid blir fallet. Vadstena-brakteaten anses hava tillkommit nära år 500 och på dessa c. 200 år efter Kylver-stenen äro ju åtskilliga ändringar att vänta. På en år 1911 funnen guldbrakteat från Grumpan i Sävare sn, Västergötland, från c. 575 e. Kr., nu i Statens hist. museum, finnes ock runraden, men i ordningsföljden: t b e m l r o d . . . . . . f u þ a r k g w . . . . . . h n i j e s, med annan ordningsföljd av ätterna och saknad av runorna p och n-g, men det märkligaste är, att sedan n-g försvunnit, har r flyttats till dess ställe från sin förra plats i andra ätten framför s, enär r för framtiden bibehåller denna plats och, efter att o d framdeles hava försvunnit, blir runradens sista runa. Att märka är ock, att runan s fått samma form som i yngre runrader. Runorna r och s betecknade ursprungligen två slag av s-ljud; r det klingande, såsom i tyska *so*, s det klanglösa, såsom i tyska *als*, men det förra övergick tidigt i alla germanska språk utom i gotiskan till ett från det genom runan r betecknade skilt r-ljud, och man betecknar därför runan med r.

Den magiska beskaffenheten av l u w a t u w a på Vadstena-brakteaten styrkes av den liknandeinskriften l y f a t y i ö på en stenyxa från Vejle i Danmark. Denna inskrift är visserligen mycket sen, antagligen från början av 1200-talet och något ändrad under tidernas lopp men säkerligen ock en trolldomskrift, då den befinner sig på en stenyxa, som ju i senare tider fattades som en åskvigg och var föremål för vidskepelse.

Trolldomsrunor kunna ofta förmodas på guldbrakteaterna, som buros som prydnader och säkert ofta som skyddsföremål eller amuletter. Den vanliga obegripligheten av deras runinskrifter skulle så på ett naturligt sätt förklaras. Men obegripligheten kan ock härröra därifrån, att brakteaterna äro efterhärmningar av romerska mynt; först kopierades de latinska inskrifterna, ofta delvis oriktigt, i nästa led ersattes de med runliknande tecken och slutligen med verkliga runor, dock utan mening, vilka kanske sedan i andras uppfattning övergingo till trollrunor. Det finnes emellertid några guldbrakteater, vars inskrifter innehålla verkliga ord, men dessa höra, som att vänta var, till senare delen av brakteattiden, 400- och 500-talen. En sådan från 450--500, år 1817 funnen på Tjurkö i Blekinge, nu i Statens hist. museum, har inskriften: heldar kunimudiu . . . wurte runor an walhakurne . ., som betyder »Held gjorde runor på brakteaten». Att sista ordet är en beteckning för brakteaten, äro alla tolkare ense om, ävensom att dess första del sammanhänger med Valland och välsk, beteckningar för keltiskt land och folk, särskilt Frankrike,men ordets andra del är uppfattad olika, såsom »korn» eller »krona».

Både trollrunor och ord förekomma på ett benstycke, som 1840 hittades djupt ned i en torvmosse vid Lindholm, Vemmenhög sn, Skåne, nu i Lunds museum, och på grund av sin hemlighetsfulla inskrift säkert med rätta kallas amulett. På benstyckets ena sida står från höger till vänster: aaaaaaaaRRRnnbmuttt:alu: som uppenbarligen utgör trollrunor, om ock betydelsen ej är i allo klar. De 8 a antagas syfta på runans namn *äss* »asagud» särskilt Tor, och efter en av asagudarna, Tyr äro de 3 t uppkallade, dessa båda rungrupper åkalla säkerligen åtta resp. tre gånger dessa gudars skydd, de 2 n ha namnet »nöd», som antyder faran, och alu är ett ord, som förekommer på många brakteater och brukar tilläggas betydelsen »skydd, värn». Betydelsen av övriga runor är oklar men säkerligen

också magisk. Längs andra sidan står, ävenledes från höger till vänster: ek erilaR sa wilagaR hateka:, som numera översättes: »Jag Eril den listige», vilket binamn antages hänvisa på den kunskap i trollrunor, varpå ristaren nyss givit prov.

Även runstenar blevo bärare av besvärjelser. På en sådan, den vid Björketorp O. v. Friesen, Lister- och Listerby-stenarna i Blekinge, Uppsala 1916. i Blekinge, angives detta ändamål uttryckligen genom ordet *uþArAbAsbA »förbannelse» på stenens ena sida,*

och på en annan följa sex rader, som läsas nedifrån upp och i högtidliga ord innehålla en olycksbådande förkunnelse om, vad ont skall drabba den, som bryter upp stenen. En annan lång runinskrift i Blekinge, den vid Stentoften O. v. Friesen, Lister- och Listerby-stenarna i Blekinge, Uppsala 1916., innehåller jämte annat samma besvärjelse. Dessa runstenar i Blekinge visa både genom språkformer och runformer, att de äro yngre än förut behandlade, de hava hänförts till slutet av 600-talet eller c. 700, och denna tidsbestämmelse har fått en oväntad bekräftelse genom fyndet 1917 av en runsten vid Eggjum i Sogn i Norge med den längsta kända urnordiska inskrift, omkring 200 runor, med samma språk- och runformer som runstenarne i Blekinge. Denna sten är nämligen funnen i en grav, som på grund av sin beskaffenhet måste hava tillhört 600-talet, må vara dess slut c. 700, och dess inskrift talar om hemlighetsfulla åtgärder för gravvårdens tillrustning. Den mest i ögonen fallande förändringen av runorna är, att i stället för den gamla runan j (se Kylver-stenen och Vadstena-brakteaten) formen ᚼ A kommit i bruk och att denna runa icke vidare betyder *j* utan *a*, medan den förra runan a inskränkts till att betyda nasalerat *a*, sådant som *an*, *en* i franskan, vilket ljud då ännu fanns i vårt språk. Orsaken till ändringen har varit, att runans namn *jära* »år», jfr ty. Jahr, genom bortfall av *j*- övergått till *ära*, förstadiet till vårt *år*, och runan kom då att beteckna *a*,enär man var van att finna runornas ljudvärde i namnens begynnelseljud.

Emellertid saknas ingalunda urnordiska runstenar; som icke se ut att hava något trolskt syfte. Dock kan man ju icke veta, om icke en runinskrift, som en efterlevande nämnde sig egna en avliden, i själva verket avsåg att genom blotta anbringandet av dessa runor göra den döde samma tjänst, som de anförda förbannelserna åsyftat.

I samma blekingska trakt som Stentoften-stenen. finnes den nästan samtidiga runstenen vid Istaby O. v. Friesen, Lister, och Listerby-stenarne s. 28. med inskriften:

AfatR hAriwulafa hAþuwulafR hAeruwulafiR warAit runaR þAiAR. »Efter Hariwulf skrev Haduwulf, son till Heruwulf dessa runor.» Med A betecknas här en annan ändring av den gamla j-runan än ᚼ, som med betydelsen a trätt i stället och blott finnes i denna inskrift. Ett par av personnamnen i denna inskrift finnas ock på Stentoften-stenen och hava säkert burits av en framstående släkts medlemmar. Deras namn börja med samma ljud, liksom rimmet bildas i den fornnordiska poesien.

Från 400- och 500-talet härröra emellertid de flesta av de fåtaliga urnordiska runstenarna, och deras inskrifters språk är vida ålderdomligare än de blekingska från slutet av 600-talet, och deras runor äro mest de samma som på Vadstena-brakteaten. Även dessa inskrifter synas till innehållet, om ock kanskeicke till syftet, vara främmande för all magisk verkan av runskriften.

Många av dessa inskrifter bestå endast av namn, t. ex. fino »Finna» och saligastiR »Saligast» på Berga-stenen i Södermanland, nära Trosa, harin-ga j leugaR »Haringe och Leug» på Skåång-stenen i Vagnhärad sn, ej långt därifrån, haukoþuR »Haukod» Vånga, Västergötland, skiþaleubaR »Skinn-leub» på Skärkind- stenen i Östergötland; första leden av namnet är ett binamn, som den nämnde burit på grund av något för honom utmärkande, t. ex. att han drivit handel med pälsverk, som var en eftersökt vara.O. v Friesen, föredrag. Binamnet är kanske bevarat i namnet på gården Skinnstad, c. 2.5 km. från stenen. Det är svårt att veta, om dessa enstaka namn beteckna de avlidne, åt vilka vården ägnats, eller de efterlevande, som rest stenen, ty bådadera är tänkbart. Den urnordiska runstenen vid Kjølevig i Norge talar för den förra uppfattningen. Dess inskrift är: hadulaikaR ek hagustadaR hlaaiwido magu minino »Hadulaik. Jag Hagustald begrov min son». På denna sten betecknas alltså den avlidne med ett ensamt namn och den efterlevande fadern nämner sig särskilt. Så ock den urnordiska runstenen från Reistad, Norge: iuþingaRik wakraR : unnam wraita »Juding. Jag Vakr företog ristningen». Å

andra sidan visar den urnordiskarunstenen vid Einang i Norge genom inskriften: dagaR þaR runo faihido »Dag ristade dessa runor», att även en efterlevande nämnde sig ensam i runinskriften. Runstenarna med blott namn hava alltså troligen samma syfte som de, vilkas ändamål är tydligare angivet genom att inskriften betecknar den döde som stenens ägare, t. ex. hariwulfs : stainaR »Hariwulfs sten» Rävsal, och þrawin-gan haitinaR was »Åt Travinge blev (stenen) ägnad» Tanum, båda i Bohuslän.

Men även de utförligare inskrifterna göra utan magiska omsvep den avlidne till huvudperson, om ock hans efterlevande omtala, att de genom ristningen gagna eller hedra honom, jfr ovan Istaby-stenen. Även Noleby-inskriften från Fyrunga sn i Västergötland, vars början ljuder så högtidlig, är sannolikt blott ett meddelande, av vilka runstenen ägnats och åt vilka; inskriften lyder: runo fahik raginakudo tojeka una þou : suhurah : susih hwatin hakuþo. »Runor ristar jag, som stamma från gudar, jag Une verkställer åt Hwate huggningen och Suhura och Susi» (möjligen : svärfar och svärmor).

Motsvarande upplysning ger Järsberg-stenen i Värmland med S. BuggesTidskr. för Phil. og Paed: 1867 VII, 237, och avvikande E. Noreen. Språkvetenskapl, sällsk, förh. 1916-1918 s. 1 ff . tydning av inskriften: ubaR hite: harabanaR [wi]t iah ek erilaR runoR waritu »Över Hit skrevo vi, Hrabn och jag Eril, dessa runor».

Bild 3. Möjebro, Uppland.

Om Möjebro-inskriften frawaradaR ana haha islaginaR skulle vara rätt tolkad av M. OlsenM. Olsen, Ark, för nord. fil. 33, s. 276 ff. med »Frawarad är svekfullt dödad

bakifrån», upplyser den blott om den avlidnes dödssätt.

Emellertid är en annan tolkning från innehållets synpunkt mera tilltalande ehuru osäker på grund av vissa runologiska och grammatiska svårigheterBrate, Ark. för nord. fil. 31, s. 227 f; H. Pipping, Stud. i nord. fil. 12 s. 65., nämligen: »Fravarad i Haga är dödad.» Haga kan vara en äldre namnform av Hagby, i vilken socken runstenen nu står vid prästgårdenBrate, Ark. för nord. fil. 31, s. 227 f; H. Pipping, Stud. i nord. fil. 12 s. 65.. Denna runsten bär en så vältecknad ryttarbild, att prof. O. v. Friesen förvisso med rätta ansett den vara tecknad efter romersk förebild.

I det föregående hava många runinskrifter betecknats som helt eller delvis magiska, och även de på amuletter och gravstenar, som till lydelsen icke visa någon magisk anstrykning, kunna misstänkas äga en åsyftad magisk undermening. Att därför sluta, att runorna rent av skulle hava tillkommit i magiskt syfte, skulle vara oriktigt. Runorna hava ursprungligen uppfunnits för att tjäna praktiska syften som meddelelsemedel, men sedan ock använts som trollrunor, liksom ju fallet var med de grekiska och latinska alfabeten.

Runornas uppkomst torde nu kunna anses känd. Vid första blick på runraden framträder åtskilliga runors likhet med latinska stora bokstäver, t. ex. med R, I, T, B. Utgående från denna likhet och beaktande övriga för frågans bedömande viktiga förhållanden slöt den danske runforskaren L. Wimmer 1874, att runorna utgjorde en ombildning av latinskaalfabetet och att orsakerna till ombildningen huvudsakligen vore önskvärdheten, då runorna, som vanligen skedde, skuros i trä, att strecken dels skulle vara raka, dels icke sammanfalla med ådrorna i träet, ävensom att åt runor, som enligt anförda grundsatser komme att sammanfalla, gåves en skiljaktig form. Det ställe av den romerska gränsen, där ombildningen av latinska alfabetet till runor, skedde, tilltrodde sig icke Wimmer att med säkerhet angiva, Gallien (Frankrike) skulle ju legat närmast att förmoda, varifrån så mycken annan påverkan av romersk kultur ägde rum, men däremot strede, att de älsta runinskrifterna anträffats hos goterna i Sydryssland och de nordiska folken, varemot de tyska runinskrifterna äro långt senare. Därmed var ju en hänvisning given till gränsen av det romerska rikets östra del och till det germanska folk, goterna, som där voro romarnes grannar, ehuru Wimmer icke drog slutsatsen, att dessa måste hava givit upphov åt runorna. I romerska rikets östra del var emellertid grekiskan det rådande språket, om ju ock latinet, statsmyndighetens språk, därjämte förekom, och då låg det nära till hands att antaga grekiska alfabetet hava delvis varit källa för runorna, helst grekiska och latinska alfabeten hava många bokstäver gemensamma. Den uppfattningen framställdes av norrmannen S. Bugge i ett föredrag 1898. Sin fasta grundval fick denna uppfattning 1904 genom

ett arbete av svenske arkeologen B. Salin, Altgermanische Thierornamentik, som ådagalade, att på 100-talet e. Kr. en germansk kultur utbildade sig på Svarta havets norra och nordvästra strand och i de angränsande trakterna av Ryssland, väsentligen vilande på klassiska förebilder, försköt sig mot sydöstra Östersjön och därifrån västerut och sträckte sina verkningar upp över Danmark, Norge och i mindregrad Sverge: Med denna kulturström förmodar Salin ock, att runorna hava spridits, som sålunda uppkommit i Svartahavsländerna. Undersökning om, på vilka bokstäver i de grekiska och latinska alfabeten de särskilda runorna återgå, företogs av den svenske runforskaren O. v. Friesen (Om runskriftens härkomst, Uppsala 1904.) och han utgick därvid från den klassiska kursivstilen, som dagligen brukades i handel och vandel, icke från den uti inskrifter brukliga. Han anser, att runraden härrör från en got, som lärt sig att tala och med vardagslivets bokstavstyper hjälpligt skriva grekiska och latin och så med stöd av dessa färdigheter sammansatt en skrift för sitt modersmål gotiskan. Han öste därvid företrädesvis ur det grekiska teckenförrådet men måste därjämte anlita det latinska, emedan gotiskan hade ljud, som vid denna tid, slutet av 200-talet e. Kr., saknades i grekiskan men funnos i latinet; det är runorna f, u, r, h, som måste vara hämtade från latinska alfabetet.

Runorna skilja sig ock från grekiska och latinska alfabeten genom sin egendomliga ordningsföljd, som gör, att man brukar för dem undvika namnet alfabet utan i stället använda benämningen runrad. Liksom grekiska bokstäverna hava ock runorna namn, ehuru icke de samma som de grekiska, varemot de latinska bokstäverna blott nämnas med sitt ljud, om nödigt, med tillagd vokal.

Runornas avvikande ordningsföljd har befunnits stå i nära sammanhang med derasnamnBrate, Runradens ordningsföljd, Ark. för nord. fil. 36, s, 193 ff..

Namnen äro bevarade i runsånger, minnesdikter av olika slag över runornas namn, en angelsaxisk, som omfattar flera runor än de 24 urnordiska, enfornnorsk, flera isländska och en forntysk om den yngre nordiska runraden med 16 runor. Namnen äro icke alldeles desamma i alla dessa runsånger, och även om de äro desamma, så tydas de i dem olika, men så pass mycken likhet finnes i de olika runsångernas lydelse och tydning av runnamnen, att de alla måste antagas utgå från en enda ursprunglig runsång. En prövning av de olika runnamnen visar, att de, som kunna antagas för ursprungliga i den urnordiska runraden, parvis eller ibland fyra tillsammans kunna betraktas under en gemensam synpunkt och sålunda kunnat besjungas i ett eller tvänne verspar. Sålunda har t.ex. f namnet *fé* »fä», u ú*rr* »uroxe», den tama och vilda boskapen, þ heter »turs», d.v.s. »jätte» och a *áss* »asagud, särskilt Tor», som är jättarnas huvudfiende och mot dem skyddar människorna och deras egendom; h heter »hagel», n »nöd», i »is», a *ár* »årsväxt», dessa fyra runor kunna hava ingått i verser, som avhandlat årsväxtens beroende av väderleken. Runnamnen äro alltså valda från det dagliga livets förhållande och efter inbördes sammanhang ordnade till en minnessång, som ock bestämt runradens ordningsföljd.

Från dessa ursprungliga runenamn är som sagt de i runsångerna till betydelsen delvis förvanskade. Här skall blott fornnorska runsångens namn och betydelser anföras, eftersom denna är den älstaK. Kålund, En gamlnalnorsk runerim og nogle isl, runeremser (1884) och Tillæg (1885) i Småstycken nr 1,4. : 1. f fé »gods»; 2. u úr »slagg» (ursprungligen úrr 'uroxe'); 3. þ þurs »jätte»; 4. o oss »fors»Lindroth, Stud. över de nord, dikterna om runornas namn i Ark, för nord. fil. 29, 256 ff. (ursprungligen áss »asagud»); 5. r reið »ritt»; 6. k kaun »böld»;7, h hagall »hagel»; 8. n nauð »nöd»; 9. i iss »is»; 10. a år »årsväxt»; 11 . s söl »sol»; 12. t Tyr »asaguden Tyr»; 13. b bjarkan »björkkvist(?)»; 14. m maðr »man»; 15. logr »vatten»; 16. yr »idegran».

Om runornas namn i Sverge äro underrättelserna få och delvis osäkra. Pålitliga synas i det hela de runenamn, som i forngutniska runinskrifter vid datering medels gyllental och söndagsbokstav (se sid. 95 f.) emellanåt utskrivas i stället för runtecknet, nämligen f fir, som motsvarar fornnorskt fe men med ändelsen -r, u ur, þ þors, þos, h hahal (uttal: *haghal*), l lahr (uttal: *laghr*), och möjligen lok-, Runtir maþr (uttal: *undir-madhr*) d. v. s. »m med bistavar nedtill». Möjligen finnes ock s so1 »sol».

Säkert använda i Sverge äro väl ock de runenamn, som J. BureJ : Bure, Runaräfst (1602) enl. H. Hildebrand, Minne af J . Bureus, s 229 ff. anför såsom använda i Dalarna, nämligen r *re*, k *kan*, c *crisol*, t *Tijr*, p *pir*, l *lagh*, g

gir, o *or*,þ q *kva.*

Däremot är ovisst, om övriga runenamn, som anföras av J . Bure och hans samtida, även brukats i Sverge, då denna tids forskare icke noga skilde mellan svenska, och norsk-isländska uppgifter. Det anmärktes ovan, att translitterationen av runorna genom bokstäver icke betecknade runornas uttal. I många fall. gör den ju visserligen detta tillnärmelsevis, men åtskilliga ljud finnas ock i runtidens språk, som saknas i vårt. Av sådana har detnasalerade *a* som i franska *an*, *en* redan omnämnts, vilket tecknas med a i motsats till * a, ävensom det klingande *s*, sedan R, som i tyskt *so* i motsats till det klanglösa tyska *s* i *als*. Andra dylika ljud beteckna *w*. som är det samma som det engelska *w*, och motsvarigheten till engelska *th*, varför man bibehållit runan þ vid translitterationen. För äng-ljudet har runraden en enda runa, vårt alfabet oftast två bokstäver *ng*, vilka med bindestreck emellan (n-g) använts att translitterera densamma. Andra skiljaktigheter mellan vårt och runtidens uttal må här lämnas å sido.

II. Runinskrifter från 800- och 900-talen

Av redogörelsen för särskilt Grumpan-brakteaten och de blekingska runstenarne i det föregående har framgått, att runornas former, betydelse och antal efter hand undergingo förändringar. Dessa ändringar fortgingo, och vid början av 800-talet, vikingatidens begynnelse, befinnes runornas antal vara inskränkt till 16 och av de urnordiska runorna blott h och m i behåll, vilka ock snart ändrade form.

Över detta utvecklingsstadium av runraden är det i Danmark, som iakttagelser kunna göras. I Sverge begagnas i flertalet runinskrifter närmast den urnordiska tiden en avart av runor, som efter deras utseende av S. Bugge kallats kortkvistrunor. Deras utseende växlar något i olika inskrifter men deras gemensamma skaplynne är att utgöra en förenkling av vissa runors former. Som prov må runorna på Rökstenen i Östergötland gälla, som är den älsta av hithörande inskrifter. Dess runrad är:

fuþork . hnias . tbmlRInskrifter med kortkvistrunor finnas i Östergötland, på Gottland, i Södermanland, Uppland, Hälsingland, Öland, i södra Norge och på ön Man i Irländska sjön, som på vikingatiden var ett norskt rike. På grund av denna utbredning kallas kortkvistrunorna av O. v. Friesen för »svensk-norska» och fattas som här utvecklade ur de urnordiska. Förekomsten på Rök-stenen av tre t från den 16-teckniga runraden och den ålderdomliga Sparlösa-stenen från Västergötland med mycket långa runor, liksom en av kortskrifttypen c. 900, och med 1 av kortkvisttyp, visar, att den 16-teckniga runraden var bekant i vårt land samtidigt med kortkvistrunorna.

I Östergötland finnas sex inskrifter med kortkvistrunor och spår av sådana i andra inskrifter, på Gottland tre, i övriga landskap enstaka. Måhända ha då kortkvistrunorna uppkommit i Östergötland eller på Gottland.

Tiden för kortkvistrunorna intygas genom fynd av en med dem ristad liten stång på Oseberg-skeppet i Norge, som härrör från förra hälften av 800-talet, och en yngre typ av dem genom en inskrift på Gokstad-skeppet från c. 900.

Rök-stenen i Östergötland, som haft mer än 762 runor, är den längsta runinskrift, som finnes, och är ristad på alla sidor, även toppen. Runorna stå mellan jämlöpande linjer, såsom seden är i denna tids runinskrifter, skiljetecken för att skilja orden åt saknas, varigenom tydningen mycket försvåras, liksom ock genom att ristaren nöjer sig med en runa, då man

Bild 4. Rök, framsidan.

väntar två på varandra följande, även då ena runan skulle sluta ett ord och den andra börja det följande.

Huvudparten av runor på Rökstenen äro kortkvistrunor, men därjämte finnas så många andra ristsätt, att det ser ut, som om stenens ristare ville visa prov på all den runkunskap, som han förfogade över. Närmast

kortkvistrunorna med egentlig betydelse står en del av inskriften, där man i stället för den runa, som står ristad, skall läsa den som följer näst efter i runraden. Det airfb, som står på stenen, skall alltså läsas sakum »sägom», vilket ord ock annars många gånger står på stenen. I en senare rungrupp skall till och med varje runa i runraden tbmlR : hnias : fuþork skjutas tre steg tillbaka för att kunna utläsa rungruppen rhfþrh såsom umisum, vilken läsning ensam ger god mening. Dylika omställningar av runor förekommer i åtskilliga inskrifter men naturligt nog

Bild 5. Rök, högra kantsidan.

Bild 6. Rök, baksidan.

är det många av dessa, som ej alls eller blott delvis kunnat tydas. En omställning, som det lyckats tyda, torde vara rungruppen

s

i

u

t

a

s

i

r

i

n

1

10

2

9

3

8

4

6

7

5

på runstenen vid Skalmstad, Skånella sn, Uppland, vars ristning för övrigt är regelbunden, vilken, om dess runor omställas, såsom siffrorna utvisa, giver upplysning om ristaren: suain rist »Sven ristade». Med ett undantag fås

alltså det första ordet genom att gå framlänges och hoppa över varannan runa och det andra genom att på samma sätt gå baklänges.

Därpå följer ett par rader med urnordiska runor, delvis avvikande i form, och även i betydelse från de ur urnordiska inskrifter kända, t. ex. med urnordiska runor sagwm för kortkvistrunornas sakum, goanaR för kortkvistrunornas kuonaR. Då så lång tid förflutit, sedan de urnordiska runorna upphörde att begagnas, kunna de här blott utgöra en

Bild 7. Rök, vänstra kantsidan.

fornhärmning och kunskap om dem vara vunnen genom jämförelse av ord i bevarade urnordiska inskrifter med de samtida eller en och annan glimt av forntidens skrivbruk.

Lönnskrift av det slag, som man kan kalla ätt- och nummerskrift följer därpå i tre skiftningar. Ätt- och nummerskriften grundar sig på runradens indelning i tre ätter och betecknar en åsyftad runa genom att angiva först, vilken ätt den tillhör, och sedan, vilket nummer den har i denna ätt. Därvid brukade i denna äldre tid tredje ätten, Tyrs ätt, tbmlR, betecknas som ätt 1, första ätten, Frejs ätt fuþork som ätt 3, andra ätten, Hagals ätt, hnias, blev i alla fall ätt 2. Förhållandet förklaras om man antager, att den runrad, som utgjorde ristarens förskrift, utgjort en spegelskrift, sådan som den urnordiska runraden på Vadstenabrakteaten, som av sig själv uppstår vid gjutning av rättvänd skrift, alltså: Rlmbt : sainh : kroþuf. Därigenom blir naturligt, att den ätt, som börjar med f -runan, Frejs ätt, betecknades som den tredje, den stod ju i tredje rummet för ristaren, som var van att läsa från vänster till höger. Runorna själva, som voro vända åt vänster, måste han läsa från höger till vänster, varvid de fingo behålla sina nummer. I ett fall finnes därvid endast bmlR räknade till Tyrs ätt, i det t lagts till Hagals ätt hnias, så att denna skulle bliva hniast med lika många runor som Frejs ätt fuþork.

Den första arten ätt- och nummerskrift är kvistrunorna, i vilka ett streck i ena ändan bär 1-3 småstreck, som ange den avsedda runans ätt, i den andra, riktade åt andra sidan, behövligt antal småstreck för dess nummer.

Den andra arten ätt- och nummerskrift är sammanställning av tecken med utseendet Z att beteckna ätten, och S att beteckna numret i ätten, alltså ZZZSSS 3 : 3 för þ; det är den urnordiska runan e.

Den tredje arten består av korta streck uppifrån för att beteckna ätten och den urnordiska o-runan att beteckna numret.

Ännu konstfullare äro de kors av kvistrunor av olika beskaffenhet, som finnas på toppen och baksidans översta del, och underlig är ock den kvistruna mitt ibland de urnordiska runorna, som har 3 kvistar till vänster och 4 till höger men på grund av sammanhanget måste betyda þ.

Det är en förvånande runkunskap, som ristaren framter för åskådaren, och icke blott skiftande former och användningar av runtecken utan ock olika ätteföljd och indelningar av själva runraden.

Ingen under, att inskriftens tydning tett sig olika för olika forskare och att alltjämt nya tydningar framställas. Jag vill här giva den översättning, som synes mig sannolikast och jag givit skäl för i Östergötlands runinskrifter.

»Efter Vämod stå dessa runor, men Varen, fadern, skrev dem efter sin döde son. Sägom för folket det minnet, vilka de två krigsbyten voro, som togos så,

att två krigsbyten tolv gånger togos på en gång från olika män. Sägom det som det andra, vem för nio människoåldrar sedan kom till livet bland reidgoterna (d. v. s. östgoterna) och vidare dog bland dem för sitt övermods skull:

Rådde Tjodrek, den käcke hjälten, krigares styresman, över stranden av Reidhavet; sitter nu rustad på ridhästen sin, sköld med rem fästad, fursten för Märingar.

Sägom det som det tolfte, var Gunns häst (valkyrians häst = vargen) ser föda vida på fältet, sålunda att två tiotal konungar ligga därpå. Sägom det som det trettonde, vilka två tiotal konungar sutto på Seland i fyra vintrar med fyra namn, födda åt fyra bröder: Valkar fem (fem med namnet Valke), Radulvs söner, Reidulvar fem, Rogulvs

söner, Haislar fem, Haruds söner, Gunnmundar fem, Bärns söner. Må jag nu fullständigt säga minnena. och vilken [ätt han tillhörde?], har jag efterforskat. Sägom för folket det minnet, åt vilken kämpe han är född som ättling. Vilen är det. För än den ene, än den andre (enligt åtskilligas rnening) är han en jätte (?). Vilen är det. Sägom för folket det minnet, för vilken av Ingolds-ättlingarne vedergällning skedde genom hustruns offer. Sägom för folket minne: Torun (hustruns namn). Bjare på Ön (Visingsö) är den runkunnige.»

Rök-stenens inskrift skiljer sig visserligen från övriga inskrifter genom sin längd och sitt svårbegripliga innehåll, men innehåller dock blott sådant, som även annars brukar förekomma i runinskrifter,om ock blott antydningsvis. Början angiver, att Varen föranstaltat minnesskriften efter sin son Vämod. I stället för att direkt om Vämod utsäga den bragd, som länder honom till berömmelse, nämligen att på en gång hava kämpat med två fiender och fällt dem, ställes en uppmaning till läsaren att genomgå tolv bekanta fall av samma bragd, och två sagor anföras, som innehålla sådana, nämligen sagan om Tjodrek och den om de tjugu konungarne. Tjodrek är säkerligen Teoderik, som var konung över östgoterna i Italien, åren 471-526 och en namnkunnig sagohjälte hos de germanska folken; den forntida strof i fornyrdeslag, vari hans namn förekommer, handlar måhända om den ryttarstaty i Aachen av Teoderik, som 801 av Karl den store flyttades från Teoderiks huvudstad Ravenna till Aachen. Sagan om de tjugu kollungarne är däremot alldeles okänd. Om Vämods framgångsrika strid med två motståndare är det första fallet av strid mot två motståndare på en gång, är det naturligt, att Tjodreks uti inskriften betecknas som det andra; om tjugu konungar fallit två och två mot en motståndare, innehåller deras saga tio fall, då en hjälte fällt två fiender på en gång, och jämte Vämods och Tjodreks bragd äro tolv fall av detta stordåd därmed genomgångna. Förklaringen av detta skenbara språng från 2 till 12 är en av inskriftens största svårigheter och har sökts på flera vägar. Uppräkningen av de tjugu konungarne betecknas som det trettonde och sedan följer redogörelse för Vämods mest framstående förfäder på fädernet och på mödernet och slutligen uppgift om runristaren.

Märklig är ock kortkvistristningen på en berghäll i trädgården vid Ingelstad, Ö. Eneby sn, Östergötland, dels genom sin lydelse: ¦ salsi ¦ karþi

sul : d : skuta i þata hiu »Salse gjorde solen, D(ag) högg detta uti bergkullen», dels genom att straxt ovan de två inskriftraderna ett svärd ligger inhugget och ett stycke under den ett hål finnes, omgivet av 9 streck i strålform, tre och tre skilda av punkter, vilket hål säkerligen är den uti inskriften nämnda solen. Vad svärdets och solens syfte är, vet man icke, troligen är deras innebörd religiös eller magisk. Runan d är den urnordiska runan med namnet dag, som ock var ett personnamn, vilket här därmed betecknas; ristaren måste alltså hava känt den urnordiska runans namn, måhända från den anglosaxiska runraden, där både runan och dess namn förekom. Det följande ordet är samma namn på överhängande, framåtlutande berg, som ingår, i Are-skutan, Anje-skutan.

Bild 8. Tjängvide, Gottland.

En inskrift av kortkvistrunor bäres på Gottland av en bildsten, den vid Tjängvide. Framsidan prydes med åtskilliga figurer i låg relief, i ett övre och ett nedre fält, skilda av ett flätverk. Å övre fältet f ramställes en stor åttafotad häst med en liten ryttare, som av en kvinna bjudes en välkomstbägare, och ett par andra människofigurer, ett f yrfotadjur och några mindre tydliga bilder. Man har i ryttaren velat se Oden på hans åttafotade häst Sleipner och i kvinnan en valkyria, eller Sigurd Favnesbane, som välkomnades av Gudruns moder Grimhild vid ankomsten till gjukungarnes hov och red på hästen Grane, som härstammade från Sleipner. Måhända symboliseras blott hästens snabbhet genom de åtta fötterna och är ryttaren den avlidne, som välkomnas till dödsriket av en valkyria eller i livet hem av sin hustru. Mansfiguren bakom kvinnan tycks bära en båge och är kanske den avlidne på jakt samt fyrfotadjuret bakom kvinnan hans hund. Runinskriften till vänster nedifrån uppåt är runraden varav blott runorna fuþorkhn äro i behåll. Stenens nedre f ält upp tages fullständigt av ett drakskepp med högt uppstigande för och akterstäv, ett segel nästan lika

Bild 9. Bjälbo, Östergötland

brett som skeppets längd och fem man ombord. Av runinskriften till höger om

nedre fältet är i början kanske hälften borta, återstoden är - raisti stain in aft iurulf brupur sin siku i far tuirkus

o fil »reste

också sten efter Jorulv, sin broder. De sveko honom på färd, på dvärghuset

(jorden) han föll». Inskriften saknar ordskillnad.

Till 800-talet hör

säkerligen runstenen vid Bjälbo i Östergötland, vars enkla slinga

utgör en övergång från kortkvistristningarnas jämlöpande rader till den

följande tidens ormslingor.

Inskriften: trikiaR +risþu+stin+þisi+aft+krib kilta+

sin(1) +lufi + rist + runaR+þisR+iuta+sunu

»Kämpar reste denna sten efter Grep, sin

gillesbroder, Juddes son. Love ristade runorna» lämnar den älsta

underrättelsen om gillesväsen. Gillena voro vanligen sammanslutningar av

köpmän till ömsesidigt skydd, här är det troligen fråga om krigare, då

det ord, som översatts med »kämpar» brukar användas om sådana,

och dessa kunna ju för gemensamt företag hava upptagit gillesorganisationen

Uti aft är t en kortkvistruna.

(1) Läsningen kilta är funnen av O, v.

Friesen, Fornvännen 1911, s. 113 ff.

III. Runinskrifter från 1000-talet

På 1000-talet inträder en ansenlig tillväxt i runristningarnas antal. Medan under föregående långa tidrymder runristningarna varit ett fåtal flera än de ovan behandlade, äro 1000-talets runstenar så talrika, att man med runsten mest tänker sig en sådan från 1000-talet.

Orsaken till denna ökning av runristningar måste den andra ändring vara, som med detta århundrade inträdde i vårt land, nämligen kristendomens införande. Det var nordbornas krigiska och fredliga färder i kristna länder, som förberedde dem för kristendomen, och därvid hava de säkert fäst sig vid de kristnes gravskick och fått den uppfattningen, att en gravvård hövdes på en kristens grav.

Utom Sverge framträder denna utveckling av runinskrifter genom kristendomens inverkan särskilt tydlig på ön Man i Irländska sjön, som under vikingatiden var ett norskt konungarike. Där finnas inemot 30 runinskrifter, som äro anbragta på lerskifferplattor med kors i upphöjt arbete och troligen tillkommit med kristendomens inträde på ön, måhända redan i slutet av 900-talet. Ett tecken till deras ålder är, att de äro kortkvistrunor, vilkaskännedom antagligen överförts från Sverge, då deras r-runa (se sid. 12), som icke haft någon användning i norskt språk, dock finnes i en inskrift.

Att 1000-talets runinskrifter äro kristna, framgår dels av att de flesta runristningar äro prydda med kors av ofta prydliga former, dels av den kristliga bön för den dödes själ, som ofta avslutar inskriften, t. ex. Gud hjälpe hans själ ! Gud hjälpe hans ande och Guds moder! Gud hjälpe deras själ bättre än de kunde förtjäna! Åkallandets utsträckning till jungfru Maria ägde i romersk-katolska kyrkan ej rum före 1000-talet: Runinskrifternas olika former av ordet »själ» förtälja om de länder, varifrån vi mottogo kristendomen. Ristningarna siol , siul, och sial återgå på fornlågtyska *siola*, *siala*, alltså formen av ordet i det språk, som vår förste missionär Ansgarius talade och vilken stadgat sig i vårt språk och fått formen själ. En annan ristning sil har sitt ursprung från samma

forntyska form som tyska *Seele*. Ytterligare en rad ristningar sal, sol, saul härröra uppenbarligen från fornengelska former: anglosaxiska *sawel* (*ol*, *ul*), *sawl*, *saul*, sowhul, sawul, som utvecklat sig till nyengelska *soul*. För begreppet »själ» hava de tyska och engelska missionärerna haft svårighet att finna någon lämplig översättning på fornsvenska, som väl då ännu saknade uttryck för denna sida av personligheten. De hava då gripit till sina egna språks uttryck och förklarat dem för sina åhörare, som sedan upptagit sina olika lärares uttryck: Därjämte kom ock det inhemskaordet »ande», fornsvenska *and*, *ande* i bruk, som väl utgör ett översättningslån av det latinska *anima*, *animus*, *spiritus*. Runinskrifternas uttryck för »själ» giva således åtminstone en antydan om utbredningen av tyskars och engelsmäns omvändelseverk i Sverige.

Många runinskrifter finnas visserligen, som icke äga något tecken till kristendom, men om de ej heller äga tecken till hedendom, böra de antagas vara kristna, då de otvetydigt kristna äro så synnerligen talrika.

Ansgarius kom visserligen år 830 till Sverge, och till c. 981 predikade uteslutande tyska missionärer i Sverge. Synnerligen betydande framsteg torde icke kristendomen hava gjort under denna tid, men att det är det tyska uttrycket för »själ», som blivit det gällande i vårt språk, visar i alla fall ock en viss eftertrycklighet hos denna tids missionsarbete. Att emellertid år 1000 de flesta svenskar voro hedningar, därom vittnar Olov Tryggvesons uttalande före början av slaget vid Svolder : »Bättre vore för svenskarne att hemma slicka sina blotkärl än att gå mot Ormen långe under norrmännens vapen.»

I början på 1000-talet voro förhållandena gynnsammare för kristendomens spridning i Sverge, särskilt i de delar av riket, som lågo nära Norge, där från 995 konung Olov Tryggveson ivrigt arbetade för kristendomen. Ragvald jarl i Västergötland fick år 1000 Olov Tryggvesons syster Ingeborg till äkta, mot det att han lät sig döpas och lovade att verka för kristendomen, och konungen sände för detta

ändamål präster med jarlen, som sannolikt voro engelsmän, då Norge hade mottagit kristendomen från England. Det var sannolikt en engelsk prest den Sigfrid, som troligen 1008 döpte den svenske konungen Olov Skottkonung Binamnet är uti den isl. Hervararsagan *skautkonungar* och förklaras där så uppkommet, att han varit ett barn vid sin faders död och svearne burit honom efter sig, vilket H. Hildebrand i Sveriges hist. II, s. 73 anser orimligt och upptager den namnform *skotkonunger*, som i fsv. synes vara vanligare än *skötkonunger* och förklarar den härröra från att en skattläggning skett i Svealand under Olavs tid., i Husaby källa i Västergötland. Det är från dessa engelska missionärer, som de från engelskan härstammande formerna av lånordet »själ» härröra.

Att det är kristendomen, som varit anledning till runstenarnes tillväxt i antal, visas ock därav, att antalet av otvivelaktigt hedniska runstenar under 1000-talet är så ringa.

På en runsten vid Velanda i Västergötland står: X þurui: risþi : stin : iftiR : ukmut : buta : sin : miuk : kuþan : þikn X þur : uiki X »Tyrvi reste stenen efter Ogmund, sin man, en mycket god husfader. Tor skydde!» Ristaren anropar alltså hednaguden Tor att helga eller inviga stenen till dess skydd, vilken åkallan ock finnes på tre runstenar i Danmark. På runstenen å Tängs kyrkogård i Västergötland finnas två avbildningar av Tors hammare, och sådana möta ock på danska runstenar. Dessa båda västgötastenar hava enmycket ålderdomlig form av m-runan, nämligen [m] , som efterträdde den urnordiska m-runan, och kunna därför antagas härröra från 900-talet eller från kristendomens första tid i Västergötland; runslingan är ock på båda enkel utan ormhuvud.

Från tidig tid härrör ock Saleby-stenen i Västergötland, som man skulle vara frestad att anse som hednisk, då den synes innehålla en förbannelse över stenens ofredare, som möter på danska runstenar utan kristendomstecken.

Inskriften lyder: II. Jungner, Gudinnan Frigg och Als hd., s. 358, från vilken tolkning en liten avvikelse gjorts i sista meningen. + fraustin + karþi + kubl + þausi + aftiR + þuru + kunu + sino + su - s + tutiR ‖ bast + miþ + altum + uarþi at + rata + auki + atark | ki o + | kunu + saR + ias haukui + | krus + [h*a*uks +] uk + briuti. »Frösten gjorde dessa minnesmärken efter Tora, sin hustru.

Hon var Brynjulvs dotter, bäst bland människor. Må han sona sitt brott må dens ättfördärv ökas som för min hustru korset sönderslår, på högen och bryter.»

Det är runstenen själv, som kallas för kors, måhända efter engelsk förebild, och efter inskriftens utsago torde den ursprungligen stått på en gravhög.

Under säkert kristen tid äro däremot fyra run- ristningar tillkomna, som hava påtagliga tecken till hedendom. Vid Korpbron å Juresta ägor i Södermanland finnes en runsten, vars utstyrsel ej avviker från traktens kristna men som har inskrif- ten: : santar : raisþi : stain : eftiR : iuar : franta sin : inki : fuþiR : sun . snialiRa »Sandar reste stenen efter Joar, sin frände. Ingen föder klokare son», och efter denna på det kristna korsets plats i andra runristningar två streck i kors, till vilka äro fogade bistavar till runorna siþi þur, som betyder: »Skydde Tor!», alltså en bön till Tor av motsvarande betydelse som Velanda- stenens. En dylik sammanställning av runors bi- stavar på ett gemensamt streck som stav kallas för binderuna. På runristningarna vid Stenkvista och Åby i Rekarne i Södermanland står Tors hammare på korsets plats, vilket av S. Lindqvist Ant, tidskr. för Sverige 22:1, s, 114 ff., 134 f. antagits rent av vara en protest från den hedniska ristaren mot de allt talrikare korsmärkta runstenarna av kristna. Egendomligt är, att den korsprydda runstenen vid Skälby i Järfälla sn, Uppland, efter in- skriften sbialbuþi : ok : uni : litu : raistu : stain : at : *t*iþkuma : »Spiällbode och Unne läto resa stenen efter Tidkume», även har en ristning, som måste vara återstod av [u]iki þor »SkyddeTor!» och att sålunda kristen och hednisk gudadyrkan uttryckts på samma minnesvård. Måhända hava kristnade söner varit fördomsfria nog att låta en hednisk fader få med sig på gravvården en åkallan av hans egen gamla gud till gravvårdens skydd. Runstenen är jämförelsevis ung och tillkommen efter c. 1050, se sid. 75.

Dessa fåtaliga hedniska runstenar visa väl, att hedningarna endast undantagsvis reste runstenar över de döda, vilket ju ock framgår av runstenarnes ringa antal under den avgjort hedniska tiden, och att många av de runstenar, som sakna tecken till vare sig hedendom eller kristendom, därför skulle vara hedniska, är i betraktande av de kristnas talrikhet knappt att antaga, såsom ovan anmärkts.

Att hedningarna under större delen av 1000-talet åtminstone i Svealand varit ganska talrika, framgår ju därav, att 1080 svearne fördrevo konung Inge (Ingulv) d. ä. från Uppsala, emedan han icke ville förestå offren till hednagudarne och valde hans svåger Blot-Sven till konung, som dock efter tre år blev överfallen av Inge och omkom, och av att den helige Äskil, då han förnam, att en stor mängd hedningar mötte Blot-Sven i Strängnäs för anställande av offer på den hedniska avgudaplatsen, blev dödad, då han begivit sig dit för att främja sitt omvändelseverk. I Götaland hade kristendomen vid samma tid vunnit mera stadga, ty det var till Västergötland, som konung Inge tog sin tillflykt efter att hava blivit fördriven, och ett påvligt brev av 1081titulerar Inge och hans broder Hallsten för västgötarnes konungar.

Då Olov Skottkonungs dop skedde 1008, vore ju tänkbart, att redan i början av 1000-talet kristna funnits, efter vilka runstenar blivit resta, men ock osäkert, om så varit fallet.

De älsta runstenarne från denna övergångstid äro de, som äga den från de västgötska hedniska runstenarne omtalade formen [m] av m-runan. Fråga kan vara, om den runsten med denna runa, som står vid Kolunda i Stenkvista sn, Södermanland, är hednisk eller kristen. Dess utseende är ock annars ålderdomligt, i det runorna stå mellan jämlöpande linjer, som uti inskrifterna med kortkvistrunor. Inskriftens rader utgöra vardera en vers av en annars okänd strofform med en allitteration i början på var vers. Allitteration kallas det vanligaste rimmet i den fornnordiska skaldekonsten och består i, att de rimmande orden började på samma medljud eller olika självljud. Inskriften lyder: . þaiR : setu : stin : suniR, || þurkitils : auk : fulku || hiar : faþur : auk : muþur || eftiR . kiarþu . trikila : »De satte stenen, sönerna av Torkättil och Folka. Här gjorde de manligt (minnesvård) efter fader och moder.» På samma ställe står en yngre korsmärkt runsten med inskriften: uiktirfR : auk : tiarfR : raisþu : stain : þansi : at : þurkil : faþur : sin þrutaR þiakn »Vigdärv och Djärv reste denna sten efter Torkel, sin fader, en kraftkarl». Ordet þiakn ärtecknat med kvistrunorna: 3|3, 2|3, 2|4, 3|6 samt n, som dock äro delvis förstörda. Då Torkel är samma namn som Torketil, fast förkortat, kan antagas, att Torkel uppkallats efter Torketil och är hans sonson. Det var nämligen sed på vikingatiden, att ett barn fick senast avlidne frändes namn, varmed man troligen åsyftade, att den nyfödde skulle få den avlidnes berömliga egenskaper. Det är då snarast sannolikt, att den äldre Kolunda-stenen är hednisk och troligen rest redan under 900-talet, helst den yngre, genom att »reste» ristas

raisþu med þ och icke t, visar ett ålderdomligt drag.

Runstenar med [m] m finnas dock, som genom korstecknet visa sig avgjort vara kristna, men dessa finnas i Götaland. En sådan av stort intresse är den vid Högby i Östergötland, som på framsidan har inskriften: þukir . resþi . stin . þansi . eftiR . asur . sin muþur . bruþur . sin . iaR . eataþis . austr . i . krikum »Torgärd reste denna sten efter Atsur sin (antingen ett binamn: sena, eller för tidig ristning, av det senare sin), sin morbroder som avled österut i Grekland», och på baksidan: . kuþr . karl . kuli . kat . fim . suni . feal . o . furi . frukn . treks . asmutr . aitaþis . asur. austr. i krikum. uarþ . o hulmi. halftan . tribin . kari . uarp . atuti . auk . tauþr . bui . þurkil , rist . runar, som utgör en 10-radig strof i fornyrdeslag:

»Söner fick Gulle, en god bonde, fem. Vid Fyris föll Asmund, orädde kämpen, Atsur omkom i öster i Grekland, Halvdan blev på Bornholm dräpt, Kare vid Dundee, och död är Boe.»

Uppgiften »vid Fyris» avser säkerligen det ryktbara slaget på Fyrisvall, vari Erik segersäll besegrade sin brorson Styrbjörn starke, enligt somliga 988, enligt andra litet tidigare, och meddelar en värdefull tidsbestämmelse. En avsevärd tid har dock förflutit därefter till stenens resning, ty det är ju en systerdotter till den stupade andra brodern Atsur, som reser stenen, och strofen berättar om alla hennes fem morbröders död på olika håll och tid. Vi skulle vinna ännu en tidsbestämmelse, om vi vore säkra på, att atuti vore rätt uttolkat som »vid Dundee» och kände någon strid på passande tid vid denna stad i Skottland, men det göra vi icke. Runstenen torde väl kunna förläggas till 1010-talet.

Om slaget på Fyrisvall äga vi ock i runinskrifter minnen från svenskarnes motståndare, danskarne, som Styrbjörn hade tvingat att lämna sig en ansenlig hjälpflotta på tåget mot Erik segersäll. I Hällestad i Skåne finnas tre runstenar, förmodligen allaefter deltagare i detta slag, och den förstas inskrift lyder: : askil : sati : stin : þansi: ifti[R] : tuka : kurms : sun : saR : hulan : trutin : saR : flu : aigi : at : ub : | :salum | satu : trikaR : iftiR : sin : bruþ(r) stin : o : biarki : stuþan : runum : þiR | kurms : tuka : kiku : nistiR

»Äskil satte denna sten efter Toke, Gorms son, sin hulde herre, som icke flydde vid Uppsala. Satte kämpar efter sin broder sten på berget, stående med runor; de Gorms Toke gingo närmast.»

Samma slag nämnes uttryckligen på runstenen i Sjörup: [sa]ksi : sati : sti[n] : þasi : huftiR : o(s)biurn : sin : filago . (t)u(k)a(s) [:sun:] || saR : flu : aki : a(t) ub : sa(l)[u]m : an : ua : maþ : an : uabn : afþi

»Saxe satte denna sten efter Asbjörn, sin krigskamrat, Tokes son, som ej flydde vid Uppsala, utan stred, så länge han vapen hade.»

Dessa tappra, fader och son, frisägas av efterlevande för den skam, som vidlådde den vikande danska hären.Nära stranden av Kalmar sund, C. 2.3 km. från Karleviby på Öland står öns enda runsten av granit, rest på en plats avsides från människoboningar, medan öns andra runstenar träffas nära av ålder bebyggda platser. Förklaring över denna säregenhet ger inskriftens innehåll, som dels är ett stycke på prosa: +sta (in. sasi. is) . satr . aiftir . siba . (hin .) fruþa . sun . f ultars. in hons . liþi . sati . at . u . tau (saiþ hans) »Denna sten är satt efter Sibbe den vise, son till Voldar, men hans följesman satte på ön hans äreminne efter döden», dels en praktfull strof i drottkväde: +: fulkin : likr : hins : fulkþu : flaistr .|.uisi : þat.maistar : taiþir : tulka :|: þrupar : traukr : iþaimsi. huki . | munat : raiþ : uiþur : raþa : ruk : starkr | i. tanmarku : untils : iarmun. | .kruntar : urkrontari : lonti, som i något friare översättning E. Ålund återgiver sålunda:

»**H**u*g*fulle drotten av **h**ö*g*en **h***öljd* är, han som f*öljd*es av **st***åt*liga **st**ordåd och da*t*er i **st**r*id*er på havet det v*id*a. **A***ld*rig en mera vä*ld*ig **ä***d*ling med tro och h*ed*er, **st**y*r*a skall **st**o*r*a landskap **st**ridsst*ark* i Danm*ark*s rike.»

Drottkväde var de fornnorska och isländska skaldernas konstfulla strof till hövdingars lov- och bestod avåtta sexstaviga verser, som rimmade parvis dels genom två allitterationer i udda verser och en i början av jämna, och dels genom halvassonans, samstämmighet mellan två medljud i ett par ord i udda verser och helassonans, samstämmighet mellan självljud jämte följande medljud i ett par ord i jämna verser. Det är ej underligt, att en ordagrann översättning med återgivande av alla dessa regler ofta blir en omöjlighet. I ovanstående översättning

är allitterationen tryckt med fetare stil, assonansen med kursiv. Antydningar finnas, att även i denna inskrift skalden varit en isländning, men som diktat på forndanska och även sökt rista efter danskt skrivbruk men i vissa fall misslyckats därmed. Av inskriften framgår, att det är en förnäm dansk hövding, som i en gravhög vid Karlevi-stenen funnit sin vilostad, och det är åtminstone frestande att förmoda, att det varit en, som sårats på Fyrisvall och på hemvägen avlidit. Tiden synes kunna vara 988, då m har formen Î och runorna stå mellan jämlöpande linjer.

På Karlevi-stenen finnes ock en inskrift med latinska bokstäver: NINONI + och - EH, namn med keltisk klang, som väl betecknat någon ävenledes avliden skotsk eller irländsk följesman med förnamn och fadersnamn, vilken begravits i den andra högen. Inskriften har väl utförts av någon landsman i följet.

Ännu ett exempel på drottkväde finnes i en svensk runinskrift, nämligen på en koppardosa frånSigtunaO. v. Friesen, Fornvännen 1912, s. 6-19, med skiljaktig tolkning.. På dosans lock står,den prosaiska delen av inskriften: tiarfr X fik af X simskum X moni X skalaR X þis[aR] X i (c. 10 runor utplånade, kanske: simkala X 1) oti X in uirmuntr X faþi X runar X þisar. »Djärv fick av en semgallisk man dessa skålar i Bild 10. Sigtuna semgallernas land, men värmund ristade dessa runor.» I dosan hava uppenbarligen ett par viktskålar förvarats. På själva dosan står: fuhl X ualua X slait X faluan X fon kauk onas auka, vilket är ett verspar i drottkväde, som sannolikt betyder: »Fågeln (korpen) slet de bleknade fallne - drap - man såg på asgöken, hur han svällde», och uppenbarligen är hämtat ur ett isländskt skaldekväde förmodligen till hövdingens ära om en strid. I dessa konstfulla dikter avbrytes sammanhanget ibland av inskjutna ord, vilka inskott kallas stål, och inskott av samma art som här u a »drap» förekommer särskilt hos den isländske skalden Sigvat, som 1031 -1035 uppehöll sig vid svenska hovet hos konung Anund Jakob, sedanhans egen herre Olov den helige fallit vid Stiklastad 1030, och troligen där då diktade det kväde om denne konung, som nämnes i det isländska Skåldatal men är alldeles förlorat. Då inskriftens ljudbeteckning passar till denna tid, tillhör kanske versparet just denna förlorade dikt, och Yngvars saga talar ock om, att Anund gjort ett krigståg till semgallernas land: Det är väl då som krigsbyte, dosan fåtts från den semgalliske mannen.

Vid Sigtuna-dosans tid slöt den danske konungen Knut den store sin levnad 1035, och med hans strider äro talrika runristningar här i Sverige förknippade, som kunna sammanfattas under benämningen Knutsristningar.

Dessa anfall på England, som slutade med Knut den store, började redan år 980, då konung Etelred den rådville (978- 1016) var konung i England. Den ena vikingahären angrep efter den andra, och deras avtåg köptes med allt större penningsummor, som kallades »danagäld» eller skatt åt danskarne.

Så erladeså år 991 åt Gudmund, Justin och Olov 10000 pund silver, 994 åt Olov och Sven tjuguskägg 24000 pund, 1002 åt den danske konungen Sven tjuguskägg 24000 pund, år 1007 åt densamme 36000 pund, år 1009 åt Torkel 3000 pund, 1011 åt densamme 48000 pund, och slutligen 1018 åt Knut den store 72,000 pund. Den Olov, som fick danagäld, har säkert varit Olov Tryggveson, som sedan var konung i Norge 995-1000 och föll i sjöslaget vid Svolder. Dessa gärder utdelade hövdingarne åt sinakrigare och på åtskilliga runstenar omtalas som något ärofullt för den avlidne, att han mer än en gång blivit delaktig av en sådan danagäld. Bild 11. Borresta. Uppland. Den historiskt viktigaste av dessa uppgifter är väl den på två runstenar med sammanhängande text vid Borresta, i Orkestads sn, Uppland. På den ena, som är förlorad, stod: . kars i . uk . -rn þaiR litu raisa stai - þino . aftiR. ulf. faþur sin . kuþ hialbi hons - auk kuþs muþi - »Karse och Gerbjörn (?) de lätö resa denna sten efter Ulv, sin fader. Gud hjälpe hans ande och Guds moder!», vilket på den andra fortsättes med: in ulfr hafiR onklati. þru kialt akat þituas fursta þis

tusti kalt. þa [kalt] þurktil. þa kalt knutr »men Ulv haver i England tagit tre gälder (betalningar av danagäld). Det var den första, som Toste betalade, därpå betalade Torkättel, därpå betalade Knut». Då Torkättel är en äldre namnform av Torkel, så igenkänna vi i denna inskrift två av de hövdingar, som krävt danagäld av engelsmännen och utdelat åt sina krigare, nämligen Torkel höge och Knut den store. Vilken Toste varit, vet man ej visst, men då han varit före de båda andra, synes en förmodan av O. v. FriesenFornvännen 1909, s. 71; Uppland 1907, s. 17; 1913, s mycket rimlig, att han var Skoglar-Toste, om vilken säges, att han var mäktigast och rikast av alla dem i

Sverge, som ej buro hög titel, var den störste krigare och länge i härnad. Hans krigarära antydes av binamnet, som är genitiv av valkyrienamnet Skogul. Ansedd var ock hans ställning, i det hans dotter Sigrid storråda först blev drottning åt Erik segersäll i Sverge, med vilken hon hade sonen Olov skottkonung, och sedan åt konung Sven tjuguskägg i Danmark. När Toste utkrävde den krigsskatt av engelsmännen, varav han betalade Borresta-stenens Ulv, veta vi icke, men på grund av den ålder, man måste tillskriva honom såsom svärfader åt Erik segersäll, bör det hava varit danagälden 991, och H. SchuckSV. folkets hist. I, s. 217. förmodar till och med, dock knappast med rätt, att det då nämnda hövdinganamnet Justin vore fel för Toste.

Ej långt därifrån finnes ett annat runstenspar vid

Lingsberg i Vallentuna sn, troligen av samma ristare som det förra, och där förtäljes om en avliden farfader, att han tagit två gälder i England, men det säges ej vilka, åtminstone dock den ena alltså före den åt Knut, varemot på runstenen vid Väsby, Ösby-Garns sn i samma trakt, om den döde uppgives, att »han tog Knuts gäld» i England.

Dessa uppgifter om gälderna antyda alltså ett ganska livligt deltagande av svenska krigare i Englands erövring redan under 900-talets sista år, men själva runstenarne, på vilka detta omtalas, behöva ju därför icke vara tillkomna förr än ett tjugutal år eller mera, efter det bragderna utförts.

Med denna syn på saken vore ej orimligt att antaga, att vi på ett par runstenar i Uppland i samma trakt hava namnet på den hövding Justin i behåll, som 991 var en av dem, som mottog danagäld, ifall denne icke skulle vara en dansk hövding. Runstenen vid Sälna bro är en av de väldigaste runstenar, som finnas, och tonen i dess inskrift tyder på förnämliga personer. Med det nu förlorade inom [] lyder dess inskrift: X iustin X auk X iuruntr X auk X biurn X þiR X buru [þr X risþu -- stin X trums X faþu]r X sin + kuþ X ihlbi X ons X ont X auk X salu X fur + kifi X onum X sakaR X auk X sutiR X | X hi X mun X ligia X miþ X altr + lifiR X bru X hrþ + slagin X briþ X ef[t + kuþan suinaR + karþu +] at X sin X faþur X mo X igi X brutaR

X kuml - bitra X uirþa X »Josten och Jorund och Björn, dessa bröder reste [stenen efter] sten Drums, sin fader. Gud hjälpe hans ande och själ, förlåte honom förseelser och synder!

Här skall ligga, så länge människor leva, bron hårdslagen och bred efter den gode; svenner gjorde den efter sin fader, kan icke vägkummel varda bättre.»

I samma socken ligger vid Kimstad en skadad runsten över Josten, vars inskrift torde böra så återställas: [kitilui . auk . kiar þau . risþu . stin] . þinsi . iftiR . iustin uk on | huntr | ihlbi . ku [þ .aon . hut uisaif . lkR iufur . uikin »Kättilvi och Kjar, de, ävensom Anund, reste denna sten efter Josten. Hjälpe Gud hans ande!

Ute i uisaif ligger fursten dräpen.»

Den avlidnes namn på Sälnastenen har liksom Justin ändats på -sten med ett binamn men har knappast varit Josten, då fader och son icke kunna väntas hava samma namn. Dessa runstenar höra genom sin enkla utstyrsel till de ålderdomligaste av Upplands kristna runstenar och kunde väl därför vara resta av och överen delägare i danagälden 991, som sedan fallit på utländsk, okänd ort uisaif, Kjarr, felaktigt kiau, är antagligen ett irländskt namn och alltså ett vittnesbörd om beröringen med de brittiska öarnes folk. Runstenar av detta ålderdomliga skaplynne finnas åtskilliga i Uppland, de voro säkerligen de runstenar, som efterträdde dem med Î m, såsom ock antydes av att deras slingor ofta sakna ormhuvud. En av denna runstensgrupp bär ristarnamnet Gunnar, och vi kunna därför sammanfatta dem som Gunnars- stenar, även om ej Gunnar skulle ristat dem alla. Av dessa kan kanske med O. v. FriesenUppl. runst. 1911 s. 27 ff. en vid Husby-Lyhundra kyrka i Uppland nästan på året dateras till 1016, då han rests över Sven, »som blev död på Jutland men skulle fara till England» ; han - tänkte troligen deltaga i Knut den stores fälttåg.

Sedan Knut den store stadgat sitt herravälde i England, använde han fortfarande många nordiska kämpar i sin tjänst, även från vårt fädernesland. Ett sådant tjänstemannaförhållande antydes väl av runstenen vid Landeryd i Östergötland med inskriften: . uirikr : resti : stan : eftir : þialfa : bruþur :sin : trak : þan : ar . uar . mir : i : knuti : »Väring reste stenen efter sin broder Tjälve, den kämpe, som var med Knut». En särskilt ärofull tjänstgöring var

medlemskap i tingalidet, en avdelning av engelska hären, som uppsattes av konung Etelred II år 1010.Uttryckligen nämnes tingalidet på två runstenar vid Kålstad, Häggeby sn, Uppland. Den ena har inskriften sterkar . auk : hioruarþr . letu . reisa . þesa stein at X faþur sin feira . sum . uestr . sat . i . þikaliþi kuþ hialbi . salu »Styrkar och Hjorvard läta resa denna sten efter sin fader Gere, som västerut satt i tingalidet. Gud hjälpe själen!» och den andra: sterkar . auk . hioruarpr . litu . reisa . þinsa . stain eftr kisl . broþur . sin . kuþ hialbi . ant ans || uisti auk . uf aih || þeiR hieku »Styrkar och Hjorvard läto resa denna sten efter Gisl, sin broder. Gud hjälpe hans ande! Viste och Ofeg de höggo». Inskriften täljer alltså om fader och son, som troligen båda innehaft det ärofulla medlemskapet av tingalidet. En medlem av tingalidet torde väl ock honom till ära betecknas på en runsten vid Kaga kyrka, Östergötl., med inskriften; tufi : raisti : stain : þinsi . iftir : liþbufa . faþur . sin . »Tove reste denna sten efter Lid-Bove, sin fader». Tingalidet upplöstes 1066, då Vilhelm erövraren intog England.

Englands namn förekommer utom de nu behandlade på talrika runstenar och det är väl sannolikare, att dessa rests över deltagare i danskarnes erövring av England, som avslutades av Knut, än att de skulle avse självständiga smärre vikingatåg. Den ena av runstenarne vid Bjudby, Blacksta sn, Södermanland, visar emellertid på ett annatTidsförhållande. Inskriften, vars första del är i poetisk form, lyder: þorstain [lit : rai]sa : stain : þena [eftir] sik : sialfan :auk : sun : sin hefni : uar til : enklans : ukr : trenkr: farin : uarþ: þa haima : at harmi tauþr kuþ hialbi sialu þaima bruni : auk : sloþi : þair [ristu] stan þena

»Torsten lät resa denna sten efter sig själv och son sin Hävner; var till England den unge kämpen faren, blev sedan hemma till sorg död.

Gud hjälpe deras själ. Brune och Slode de ristade denna sten.» Denna färd till England kan icke hava ägt rum vid Knuts erövring av England, emedan runan o, som då betecknade ett nasalt a-ljud, så- dant som franska an, en, i denna inskrift betecknar o-ljud; - denna Englands färd har därför säkert skett efter Knuts död 1035. Efter Knut den store regerade i England hans söner Harald harfot 1035 -1040 och Hardeknut 1040 -1042 och anglosaxaren Edvard bekännaren 1042-1066. Under dessa regenter förekom ingen krigisk expedition till England. Men därefter följde den norske konungen Harald hårdrådes olyckliga erövringsförsök, som slutade med hans nederlag och fall vid Stanford bro 1066. IHarald hårdrådes krigståg, som företogs snabbt, som ett överfall, är det ej sannolikt, att Hävner deltagit. Segraren vid Stanford bro, den engelske konungen Harald Godvinsson, måste omedelbart tåga mot en ny fiende, den normandiske hertigen Vilhelm, som fått namnet erövraren, emedan han efter Haralds besegrande vid Senlac 1066 underlade sig hela England. Denna erövring sågs icke i Danmark med blida ögon. Konung Sven Estridsson rustade i två år och sände så 1069 sin yngre broder Asbjörn med en flotta för att fördriva Vilhelm erövraren. Asbjörn lät emellertid muta sig av Vilhelm och återvände hem med flottan 1070. Till detta sista danska krigståg till England synes Hävners härfärd antagligen böra förläggas. 1070-talet blir alltså tiden för till komsten av denna Bjudby-sten. Genom Asbjörns förräderi fick den unge Hävner föga tillfälle att utmärka sig. Samma härfärd torde åsyftas på en runsten vid Södertälje, som är rest över två söner, om vilka berättas, att de varit västerut, och vilken sten är ristad av en av de yngre runristarne Öbber.

Knuts-stenarne tillhör åter den märkliga runstenen vid Grinda, Spelviks sn, Södermanland, ehuru troligen tillkommen senare än andra sådana. Inskriften, som är helt och hållet i versform, lyder sålunda: kriutkarþr : ainriþi : sunir : kiarþu : at : faþur : snialan: kuþuir: uar : | : uastr: a : aklati : kialti: skifti : burkir : a : sahkslanti : suti : kaula :

»Grjutgard, Endride, sönerna, gjorde vård åt sin fader den kloke. Gudver var väster i England, gälden skiftade, karlars borgar sökte i Saxland ute.»

Denne Gudver nämnes ock på runstenen vid Berga, Sorunda sn, Södermanland, vars inskrift lyder: + suertikr : nuk + kari : auk : kuþmutr : auk : skari : auk : knutr : raistu : stain : þina : aftir ; utruk . faþur : sin : is fel . i liþi : kuþuis + »Svärting och Kare och Gudmund och Skåre och Knut reste denna sten efter Otrygg, sin fader, som föll i Gudvers härskara». Där betecknas alltså Gudver som anförare för en härfärd, och att denna måste vara den, på vilken han härjade i Saxland (Tyskland), kan slutas av namnet Knut på Otryggs yngste son. Namnet berättas av sagan hava uppkommit i Danmark på kejsar Karl den stores tid (768-814) på det sätt, att ett gossebarn i dyrbara

kläder med guldmynt knutna i ett band omkring huvudet hittats i skogen och förts till konung Gorm den barnlöse, som kallade det Fundinn Knutr (den hittade knuten) och upptog det till son och tronarvinge. Fundinn Knutr kallade sin son Gorm efter sin fosterf ader och denne sin äldste son Knut efter sin fader Fundinn Knutr, och sin yngre Harald efter sin svärfader, och denne senares son Sven kallade sin son Knut efter sin farbroder.Namnet Knut är brukligt blott i denna ätt och det är efter avlidna medlemmar därav, som nyfödda uppkallas; utom släktens bäres väl namnet blott tillfälligt av någon som uppkallats efter någon dess medlem. Sålunda torde Otrygg hava uppkallat sin yngste son efter sin krigsherre Knut den store, vilken då bör vara avliden och inskriften alltså tillkommen efter Knut den stores död 1035, troligen än senare.

Samme Gudver är det säkerligen, som nämnes på runstenen vid Nälberga, Svärta sn, Södermanland, med inskriften: uistain : agmunr : guþuir : þair : r[ai]sþu . stain : at baulf : faþur . sin | þrutar þiakn : »Visten, Agmund, Gudver, de reste stenen efter Baulv, sin fader, en kraftkarl». Slutet av inskriften torde kunna läsas: han miþ kriki uarþ tu o þumþa, det är nämligen, utom han, kvistrunor, av delvis oviss läsning. Dessa kvistrunor gå från vänster till höger. þum eller þumþa är troligen namnet på den okända ort, där Baulv dött, vilken kanske ock nämnes i formen þu på en runsten i Ö. Stenby, Östergötland, (: tsinar : þu[f i] »Stenar föll i þu»). Inskriftens slut är då: »han till grekerna kom, dog i þumþa» (eller möjligen: »dog i þum därefter» eller »hos dem därpå»).

Gudvers bragder utfördes alltså i England och norra Tyskland, hans fader Baulv dog däremot hos grekerna, säkerligen som väring, d. v. s. medlem av kejsarens livvakt i Konstantinopel. Kejsarens nordiska livvakt var härens yppersta skara och denenda, som härskaren fullt kunde lita på, och synnerligen fruktad av kejsarrikets fiender.

Omnämnandet av Baulvs väringstjänst giver emellertid föga stöd för inskriftens datering, emedan sådan förekom under större delen av 900-talet, och så sent som 1195 skickade kejsar Alexios Angelos sändebud till vart och ett av de tre nordiska landen för, att värva 1000 väringar i varje.

I den yngre Västgötalagen finnes ett stadgande, som tyder på, huru vanliga dylika Greklandsfärder voro ännu mot slutet av 1200-talet. »Ingen man - heter det - må taga arv, medan han sitter i Grekland, och ingen är hans arvinge annat än den, som var det, då han for hemifrån.»

Det är därför endast på grund av språkliga skäl, som Nälberga-stenen kan hänföras till 1030-talet.

Efter 1050 bör åter på grund av bruket av runan o för o-ljud runristningen på ett stenblock vid Ed i Uppland dateras, som lyder: runa . rista . let . rahnualtr X huar . a . griklanti . uas . lisforunki »Runor rista lät Ragnvald, som i Grekland var livvaktens hövding».

Väringar finna vi i tjänsteutövning på två runstenar i Täby sn, Uppland, vid kyrkan och Fittja, där den avlidne säges hava dött a lank barþa . lanti »i longobardernas land» och på runstenen vid Djulefors, St. Malms sn, Södermanland, som har inskriften: inka : raisti : stain : þansi : at : ulaif. sín : a[rfi]k :han : austarla : arþi barþi : auk : o : lank barþi lanti : anlaþis : »Inga reste denna sten efter Olev, sin arvinge.

Han österut med stäven plöjde och i longobardernas land han ändades».

Sista meningen är en halvstrof av en konstfull form, som återfinnes i den isländska skaldepoesien och har icke blott allitteration, rim, genom att ord i de rimmande verserna börja på samma eller liknande ljud (austarla : arpi; lankbarþa . lanti), utan ock helassonans genom samstämmighet mellan självljud jämte följande medljud i ett par ord i Jämna verser, (arþi : barþi; lanti : antaþis). Longobardernas land är icke Lombardiet i norra Italien, utan så kallades ock södra Italien,. som på 1000-talet innehades dels av grekiska kejsaren, dels av normanderna.

Runinskrifter, som omnämna färd till Grekland äro rätt många. En är redan omtalad, den vid Högby i Östergötland (sid. 47), som hör till de ålderdomliga ristningar, som ovan kallats m-stenar. En annan är vida yngre, c. 1070, den vid Ulunda, Tillinge sn, Uppland, med inskriften: kar lit risa stin . þtina at . mursa . faþur . sin . auk . kabi . at . mah . sin . ful hfila . far . aflaþi uti . krikum . arfa . sinum »Kar lät resa denna sten efter

Horse (felristat : mursa), sin fader, och Kappe efter sin svåger (?) Väldigt med gods förvärvade han ute i

Grekland åt arvingen sin».

Denna inskrift, vittnar ju, att huvudsyftet för väringarne var att i kejsarens tjänst förvärva ägodelar, men får ännu större intresse genom att uppgiften bekräftas om samme man i en ryktbar runinskrift i själva Grekland. Vid hamnen Pireus till Aten stod ett marmorlejon, som av venetianarne år, 1687 som krigsbyte fördes till Venedig och uppställdes vid arsenalen. I slutet av 1700-talet upptäckte svenske diplomaten Åkerblad, att runor voro ristade på lejonets sidor, dock delvis skadade och otydliga. Inskriften har 1913 undersöktsE Brate, Pireus-lejonets runinskrift i Ant, tidskr. f. Sverige 20. och tolkats på följande sätt:

»Höggo de honom i härskarans mitt;

men i denna hamn höggo männen runor efter Horse, en bonde god, vid viken. Anbragte svear detta på lejonet. Han förfor med klokhet, guld vann han på sin färd.

Kämpar ristade runor, [på rikt sirad slinga] höggo:De Äskil (m. fl. och To)rlev läto hugga väl, som i Rodrsland (Roslagen, sjökusten) bodde. N. N. son till N. N. högg dessa runor.»

Vägen till grekiska kejsardömet ledde genom Ryss land, därav svenskar, Bild 12. Pireus-lejonet, Venedig. måhända dock sådana, som redan tidigare hade bosatt sig vid Ladoga, det ryska riket grundlades av bröderna Rörik, Signjut, Torvard och deras folk år 862. Rörik nedsatte sig i Novgorod, som kallades Holmgård (ihulmkarþi) eller blott Gårdar (karþum) eller Gardarike. Under de följande par hundra åren ägde en livlig förbindelse rum mellan Sverge och de svenska rikena i Ryssland, och mer än en gång påkallades svensk (varjagisk) hjälp i stridigheterna öster om Östersjön, särskilt 942 av furst Igor (Ingvar) för ett tåg mot Konstantinopel och av Vladimir något efter 973. En runinskrift vid Kälvesten (V. Stenby) i Östergötland med kortkvistrunor lyder: stikur . karþi kubl þau | aft auintsunu sin . sa fial austr »Stygg (Stig) gjorde detta minnesmärke efter Ejvind, sin son; han föll österut», och torde på grund av ålderdomliga run- och språkformer härröra ända från Röriks tid.

Ännu livligare synes beröringen med Sverge hava blivit under Vladimirs son Jaroslav (1015-1054), som med varjagisk (svensk) hjälp i strid mot sin broder fick herravälde i Ryssland. Jaroslav blev 1020 förmäld med Olov skottkonungs dotter Ingegärd, vilket säkerligen ytterligare ökade förbindelsen mellan rikena, och det är till Jaroslavs tid, som runstenarnes flesta vittnesbörd om förbindelserna med Holmgård anknyta sig. Så täljer runinskriften på Esta berg i Sätersta sn, Södermanland: inki fastr . lit hakua stain . eftir . sihuiþ . faþur . sin . han . fial . i hulmkarþi . skaiþar . uisi miþ . skibara »Ingefast lät hugga stenen efter Sigvid, sin fader.

Han föll i Holmgård, skeppshövding med skeppsbesättningen.» Det är säkerligen på ett krigståg i Jaroslavs sold, som Sigvid och hans män stupat. Vid Sjustad, nära Skokloster i Uppland finnes på ett stenblock inskriften: runa . lit kiara . merki at . sbialbuþa . uk . suain . uk . at. antuit . uk at raknar . suni . sin . uk . ekla . uk . siriþ . at . sbialbuþa . bonta .sin an uaR . tauþr . i hulmkarþi . i olafs . kiriki »Runa lät göra minnesvård efter Spjällbode och Sven och efter Andvet och efter, Ragnar, söner till sig och Ägle (Helge?), och Sigrid efter Spjällbode, sin make. Han blev död i Holmgård i Olovsvik». Fornordet *krikr* betyder »böjning, bukt». Det är fyra söner, vars minne modern hedrar, men de behöva ju ej antagas hava fallit på en gång och på samma plats, jfr Högby-stenen sid. 47.

Ristningen på en berghäll vid Fagerlöt, Hamra Skog i Bogstads sn, Södermanland, över Äskil, förtäljer i poetisk form:

»Han drog i örlig i österväg, innan folkhövdingen falla måste.»

Att inträdet i den ryske storfurstens tjänst föranleddes av samma penninghunger, som drev den Horse, till vars minne Ulunda-stenen och Pireuslejonet ristats, visar berghällen vid Veda, Angarns sn, Uppland, med inskriften: þurtsain X kiarþi X ftir irenmunt X sun sin . aukaubti þinsa bu auk X aflaþi X austr X i karþum »Torsten gjorde minnesvård efter Ärenmund, sin son, och köpte denna gård och förvärvade rikedom österut i Holmgård».

I själva Ryssland har 1905 en runsten upptäckts, som uppenbarligen härrör från dessa svenskarnes färder genom Ryssland till Konstantinopel,

nämligen runstenen på ön Berezanj i Svarta havet, nu i museet i Odessa. Runstenen hittades i en gravhög, i vars närhet den ursprungligen stått, och har i en enkel slinga längs kanten. runinskriften: krani : kerþi : half : þisi : iftir :kal : fi :laka : s i n »Grane gjorde, detta gravvalv efter Kal, sin kamrat». I half, fornsvenska *hwalf* är u avglömt och h svårläst. T. ArneFornvännen 1914, s. 47. ifrågasätter, att stenen kan vara den ena av två sidohällar till en stenkista. Runstenen har alltså liksom Pireus-lejonet ristats över en avliden krigskamrat och härrör från ungefär samma tid som dettas ristning, 1070-talet.

Det var ock under Jaroslavs regering, som Ingvar den vittfarnes härfärd inträffade, vilken slutade olyckligt. Händelseförloppet är känt för oss genom en isländsk saga, men blott dess förra del innehåller uppgifter, som bero på historisk tradition, huvuddelen är uppdiktad. Att sagan utgår från en verklig händelse, intyga dock de talrika runstenar, som finnas resta över deltagarne i Ingvars härfärd. Ingvars död sätter sagan till 1041, och samma årtal uppgiva de isländska annalerna.

Enligt sagan var Yngvar, vilket är den isländska formen av Ingvar, son till Eymund, som var son av Åke och en bortrövad dotter till Erik segersäll. Eymund var alltså kusin till Olov skottkonung, och Yngvar syssling till konung Anund Jakob, med vilken han säges varit ungefär jämnårig. Ingvarsmoder, vars namn ej nämnes, säger sagan hava varit en mäktig mans dotter. Sagan uppgiver, att Ingvar var 25 år gammal, då han avled 1041, han skulle alltså varit född 1016 och åtta år yngre än Anund.

Ingvar for enligt sagan med 30 skepp till konung Jaroslav i Gardarike, uppehöll sig där i tre år, men fick så lust att få veta, varifrån den mellersta och största av de tre åar kommo, som föllo österifrån kring Gardarike och begav sig med sina 30 skepp å färde för att utforska denna åns längd. Under denna resa upplevde Ingvar och hans folk underbara äventyr med jättar, vidunder och fiender, tills slutligen en farsot utbröt, vari ock Ingvar dog.

Händelserna under Ingvars färd äro diktade men själva färden har nog ägt rum. Den mellersta, största älven har ju varit Volga, målet har dock ej varit dess källa utan måste hava varit dess mynning och färdens syfte säkert icke att göra geografiska upptäckter utan att på vikingavis hemsöka Kaspiska havets kuster, särskilt de delar av dem, som beboddes av muhammedanerna, vilkas område kallas Serkland, saracenernas land.

Ingvars hemort har säkerligen varit trakten av Mariefred och Strängnäs. I bottenvalvet till östra tornet i Gripsholms slott ligger en runsten med följande högstämda inskrift: tula : lit : raisa : stain : þinsat : sun : sin : haralt : bruþur : inkuars : þair : furu : trikila : fiari : at : kuli : auk : a : ustarlar : ni :

kafu : tuu : sunar : la : i sark : lan : ti »Tola lät resa denna sten efter sin son Harald, broder till Ingvar.

De foro manligen fjärran efter guld och österut örnen matade, dogo söderut i Särkland.»

Inskriften fordrar på ett par ställen dubbelläsning av a och det versifierade slutet uppvisar ett rikligt bruk av skiljetecken inuti orden, som väl blott kan åsyfta att framkalla intryck av konstfullhet. Halvstrofens innehåll måste ju syfta på en härfärd, och att denna varit Ingvars, intygas ju genom hans namn. Att han haft en broder Harald, som deltagit, upplyser ock inskriften, ävensom att Ingvars moder hetat Tola, vilket ock var okänt för sagoförfattaren.

I Strängnäs finnas tvenne runstenar, av vars inskrifter en stor del är förstörd. Den ena är rest efter »Emunds söner», som dogo »söderut i Serkland», den andra efter »Emunds son» men namnen på dessa söner till Emund äro bortslagna. När nu enligt sagan Ingvars fader hette Eymund, så blir det nästan till visshet, att dessa runinskrifter vid Strängnäs gälla Ingvar och hans broder.

I Södermanland finnas icke mindre än 16 runstenar över deltagare i Ingvars tåg, de nyssnämnda inberäknade, och därtill komma 6 i Uppland och två iÖstergötland. De södermanländska äro talrikast, vilket styrker antagandet, att Ingvars hemort varit Södermanland. Två av dem äro samhöriga genom att nämna seglare på samma fartyg. Runstenen vid Tystberga kyrka i en f. d. hage har inskriften: mus : kia : auk : mani : litu : rasa : ku [ml : þausi : at : b]ruþur :sin : hruþkair . auk : faþur sin hulm : stain . | . han haf þi ystarlaui : uarit : linki : tuu : a : ustarla : meþ : inkuari »Mus-Gea och Manne läto resa dessa kummel efter sin broder Rodger och sin fader Holmsten. Han hade

västerut varit länge, dogo österut med Ingvar.»

Då ystarlaui i halvstrofens första vers allittererar med uarit i den andra, måste det börja med v-; felristningen är betecknad som sådan genom en prick, med vilken u gjorts till y, och rättelse gjord genom ui i slutet. Holmsten har alltså deltagit i striderna i England, säkerligen med Knut den store 1015 -1017, och sedan slutit sig till Ingvars tåg, där han jämte sin son omkom. På en runsten vid Ärja säges om den avlidne, »som omkom österut med Ingvar», att han var »skeppskamrat med Holmsten», som alltså varit skeppets befälhavare och ägare, liksom på en runsten vid Svinngarns kyrka i Uppland säges: þialf i X auk X

hulmnlauk X litu X raisa X staina þisa X ala X at X baka X sun sin X is ati . ain | X sir X skib X auk X austr X stu*r*þi X i X ikuars X liþ X kuþ hialbi X ot baka X askil X raisti »Tjälve och Holmlög läto resa alla dessa stenar efter Banke, sin son, som hade ensam skepp för sig och österut styrde i Ingvars härskara. Gud hjälpe Bankes ande! Äskil ristade»:

Det är ju möjligt, att Ingvars flotta kallats till Ryssland genom att Jaroslav hade något behov av deras hjälp under de tre år, som de vistades där före färden på Volga och att lockelsen till denna färd var ett medel för Jaroslav att bli fri från dem, då deras hjälp ej mera var nödig. Om så vore, var Ingvars tåg det sista påkallandet av hjälp från Sverge, ty efter Jaroslavs död 1054 förekom sådant ej mera.

Till detta tidsskede hör en viktig stavningsförändring, som präglar beteckningen i 1000-talets senare hälft. Runan o, * som i den urnordiska tiden betydde a-ljud men mot slutet därav ett nasalerat, sådant, likt franskt *an*, *en*, fick betydelsen av o och av dess omljud *ö*, och det så plötsligt, att vissa runristare, t. ex. Balle, i början av sin verksamhet använda runan o i betydelsen nasalerat *a*, under fortsättningen i betydelsen *o*, *ö*, och att de flesta Ingvar-stenarne äga o-runan i betydelsen nasalerat *a*, men en i betydelsen *o*, *ö*. På grund av denna skiftning i betydelsen av runan o hava vi ovan hänförtBjudbystenens berättelse om färd till England till Asmund jarls expedition dit 1070, ävensom en av Öbber ristad runsten vid Södertälje.

Då av Ingvars-stenarne, som böra vara tillkomna under åren närmast efter Ingvars död 1041, de flesta hava runan o i betydelsen nasalerat *a* men en i betydelsen *o*, *ö*, tör denna betydelseändring av tecknet o kunna förläggas till c. 1050. Dess plötsliga inträde synes blott, såsom den , danske runforskaren L. WimmerDie Runenschrift s. 193 ff. 75 föreslagit, kunna förklaras genom påverkan från den anglosaxiska eller fornengelska runraden, som på samma ställe som i den nordiska ägde en snarlik runa men med betydelsen *o* och namnet *os*, vilken form den nordiska runans namn med betydelsen »asagud» också stundom ägde jämte as. Stavningsändringen var en avgjord förbättring av beteckningen, då den gav ett medel att åtskilja *o* och dess omljud från *u* och dess omljud, som förut tecknats lika. Att den omöjliggjorde att göra åtskillnad mellan nasalerat och onasalerat *a*, betydde föga, då denna åtskillnad också förut ofta underlåtits. Denna stavningsändring finnes införd i den historiska runinskriften vid Hovgården på Adelsö, som lyder: raþu : runar ret . lit : rista : tolir : bryti : troþ : kunuki : tolir : auk : gyla : litu : ris - : þaun : hion : eftir : [au]k : i merki | srni : - | hakun : baþ : rista:

»Tyd du runorna! Rätt lät rista Toler fogde betrodd av konungen.

Toler och Gylla läto rista (eller: resa; på den bortflagade sträckan kan bl. a: den avlidnes namn förmodas hava stått t. ex. heli at haralt »hällen efter Harald»), dessa makar efter och i märken, med runor prydda(?). Hakon bjöd rista.» Sammanhanget är oklart, emedan så mycket fattas, men inskriften av vikt genom att nämna konung Håkan röde, som troligen regerade c.1066-1079.

Nyss nämndes ristarnamnet Balle. Det är synnerligen talrika runinskrifter, på vilka ristaren angiver sitt namn, och många av dessa ristare hava angivit sig som upphovsmän till ganska talrika runristningar, de flesta i Uppland, sålunda Asmund 22, Balle 22, Öbber 43. Uppenbart är dock på grund av åtskilliga runristningars likhet med de namntecknade att ristarne utfört flera runristningar utan att så ta sitt namn på dem, och detta förhållande ökar möjligheten att sammanställa grupper av någorlunda samtidiga runristningar. Så kunna dessutom till Asmund hänföra 24 anonyma ristningar, Balle 16, Öbber 26.

Ett exempel på en ristning av Asmund är runstenen vid Ängeby, Lunda sn, Uppland, med inskriften rahnfripr . lit risa stain þino . aftir biurn . sun þaira kitilmuntar kuþ mialbi honsBild 13. Ängby, Lunda sn Uppland.

ant auk uþs muþir | hon fila uirlanti | in osmuntr markaþi »Ragnfrid lät resa denna sten efter Björn, son till henne och Kättilmund. Gudhjälpe hans ande och Guds moder! Han föll i Virland men Asmund ristade». Virland var östra delen av Estland. Asmund brukar ännu en enda runa, då den slutar Bild 14. Ågersta, Löt sn, Uppland.ett ord och börjar det följande, vilket är en ålderdomlighet, (t. ex. aukups för auk kuþs), jfr Rökstenen, s. 27 f., och tecknar ofta men ej alltid nasalerat *a* med runan o.

En runristning av Balle är runinskriften vid Ågersta, Löt sn, Uppland: uiþugsi . lit . raisa . stain . þinsa . iftir . seref . faþur . sen . koþan . han . byki . || . agurstam . hier mn . stanta . stan miþli . bua . raþi . tekr . þar . runsi . runum . þim sum . bali . risti . »Vidhugse lät resa denna sten efter Särev, sin fader god. Han bodde i Ågersta.

Här skall stånda sten mellan gårdar. Ristningen tyde, den runkunnig är i fråga om runor, som Balle ristatÖbber har t. ex. ristat runstenen vid Skälby, Hammarby sn, Uppland: biarn X uk . ihulfastr uk X ion X litu kiara . bro . at . þorstin . broþur . sin ybir . risti runa Bild 15. Skälby, Hammarby sn, Uppland. »Björn och Igulfast och jon läto göra bro efter Torsten, sin broder. Öbber ristade runorna.»

Redan hos den yngste av de nämnde runristarne Öbber finnes spår av ändrade kyrkliga förhållanden uti inskriftens avfattning. En runsten på Malsta kyrkogård i Uppland har inskriften: ihar . likr . snaybiarn . sun . ansuars . kuþ hialbi ant »Här ligger Snöbjärn, son till Ansvar: Gud hjälpe anden!», vilken avfattning enligt O. v. FriesenUpplands runst, 1907, s. 41, 1913 s. 71. påminner om latinska gravskrifter. I Götaland förekommer redan före 1100 flerfaldiga liggande gravhällar på kyrkogårdar med inskrift längs de raka kanterna ungefär av samma lydelse som på runstenarna i bygden och stenens mittyta fylld av ornament. .Minnesstenarne stå ej mera som tidigare på 1000-talet vid samfärdsleder eller gravhögar ute i bygden utan i kyrkor eller på kyrkogårdar, vartill i vissa trakter början göres redan på 1000-talet, t. ex. vid Bogesund, Ö. Ryds sn, Uppland: : kuni . auk . asa . litu . raisa . stain : þina . auk . hualf . iftir . akn sun isin | an uarþ tauþr . i akru auk ir krafin i kirkiu . karþi . fastulfr . risti . runar . | kuin raisti stain hali þisa »Gunne och Asa läto resa denna sten och göra valv efter Åke (?), sin son. Han blev död på Ekerö och är begraven i kyrkogården: Fastulv ristade runorna. Gunne reste denna stenhäll.» Det »valv» som här omtalas är en valvformig grav- kista, jfr sid. 70 om Berezanj och sid. 88 S. Ving.

Begravningen i kyrkogård, varom dessa inskrifter vittna, är ju ett bevis på de kristnas sammanslutning till socknar, varmed stiftsbildningen gick hand i hand. Strax efter 1000-talets slut uppräknar en nyss i Florens funnen förteckning från e. 1120 för Sverge stiften Scara, Liunga Kaupinga (Linköping), Tuna (Äskilstuna), Strigin (Strängnäs), Sigituna (Sigtuna), Arosa (Västerås)Den helige Äskils biskopsdäme, s. 13 ff., i Ant. tidskr. för Sverge 22., vilka väl ock stå i rätt god ordning efter tillkomsten; Lunds stift hörde till Danmark och var tillkommet c. 1060. Förteckningen är av intresse, dels emedan den visar, att biskops- sätet då var i Sigtuna, icke i Uppsala, där en biskopnämnes 1141 (i Gamla Uppsala), dels genom att nämna ett sedermera försvunnet stift Tuna, vars biskopssäte efter den helige Äskils där c. 1080 timade död fick namnet Äskilstuna och dit kristendomen utbrett sig från Västergötland genom den helige Äskils mission.

Sannolikt före Äskils död äro åtskilliga runminnesmärken tillkomna i denna trakt och särskilt kyrklig prägel har en vid Äskilstuna funnen gravkista, som återställts av S. LindqvistDen helige Eskils biskopsdöme, s, 13 ff., i Ant, tidskr. för Sverige 22. och nu finnes i Statens hist. museum med en inskrift, varav blott slutet är i behåll: ku[þ + hialbi] + ant + hans [+ auk +] k [uþs + moþir + a] uk + þ[-] + sum + kiara + litu + | tofi + risti + runar + a + nesbiurn + hiok + sta [ina +] »Gud hjälpe hans ande, och Guds moder och deras, som läto göra vården. Tove ristade runor på och Näsbjörn högg stenarne.»

Äskils död c. 1080 var en följd av den ovilja hos hedningarna, som konung Inge den äldres alltför våldsamma försök att kristna medförde, han för drevs från tinget i Uppsala och hans svåger Blot-Sven togs till konung, som förut kristen lovade uppehålla bloten eller offren till hednagudarne. Då Blot-Sven kom till Strängnäs för att blota på den hedniska offerplatsen, skyndade Äskil dit för att hindra offer men blev av hedningarna ihjälslagen, varpå kroppen begrovs i Äskilstuna. Efter tre år överfölls och dödades Blot-Sven av Inge, och därmed

varkristendomens seger avgjord, om ock mycken hedendom fanns kvar i vissa landsdelar.

Måhända finnes ock på en runsten Blot-Sven, omtalad. Den isländska Hervararsagan uppger, att konung Inge äktade den kvinna, som hette Mär, vilket ord är den forna nominativformen av ordet mö, som är ackusativ, och hennes broder hette Sven, som senare kallades Blot-Sven av sitt offrande. Kvinnonamnet Mär är blott känt som namn på Blot-Svens syster. Nu finnes vid Norsta, Balingsta sn, Uppland, en runsten, vars inskrift lyder sålunda: [sihikþurn . u] risa . stin uk bru . kera at aterf : sun : uk : at mai : tutor : sin . eþorn : uk . suin . uk . uikþu ..sikb *i i i* - || si »Sigþorn och (läto) resa sten och göra bro efter Adärv, sin son, och Mö, sin dotter, Etorn och Sven och Vigtorn (och) Sigbiorn (efter) sina (syskon)». Runorna inom [] äro efter Bautil, utom efter O. v. Friesen år 1904. Förekomsten av det annars okända namnet Mö på samma sten som en hennes broder Sven i en ristning, som kan dateras från 1070-talet, lägger tanken nära, att fråga är om drottning Mär (Mö) och Blot-Sven.

Runornas antal hade redan vid 800-talets början blivit inskränkt till 16, om ock en och annan ännu icke antagit sin slutliga form, särskilt dröjde runan m att stadga sig. Sedan detta i början av 1000-talet omsider skett, skulle alltså runraden fått följande utseende:

fuþork : hnias : tbmlRDenna runrad led emellertid av den olägenheten, att synnerligen många av dess tecken betecknade mera än ett ljud, sålunda t. ex. u, *u*, o, *v* och deras omljud y, *ö*, o nasalerat *a* såsom franskt *an*, *en* och dess omljud nasalerat *ä*, k *k* och g, i *i*, *e*, ä, a *a* och *ä*, t *t* och *d*. Å andra sidan skilde runraden genom r och r två r-ljud, som sedan sammanfallit, och hade ett tecken o * för nasalerat *a* och ett annat a * för onasalerat *a*. Ovan är omtalat huru o övergick att betyda *o*, *ö*.

Det dröjde emellertid icke länge, förrän man började skapa nya tecken för somliga av de saknade, och nyskapningen skedde vanligen genom att märka de äldre runorna med en punkt. Redan medan m hade formen Î , uppträder uti inskrifterna runan * e, för att uttrycka e- och ä-ljud, och senare tillkomma * y som beteckning för *y*, *ö* och * g för g-ljud, som ock ibland tecknas med * h. I en och annan inskrift förekommer r som ersättning för i. Smärre ljudskiftningar, som finnas i fornsvenskan men nu ha upphört, lämnar jag här å sido, vill blott påpeka, att runan þ alltjämt betecknade samma ljud som engelska *th*.

Av vissa runor förekommo växlande former. Runan o * fick ofta formen *, och av kortkvistrunorna upptogos kortkvistrunorna för n, a, s, t (se sid. 26) och användes som en kraftbesparing i många inskrifter; d är därvid stupad, d. v. s. upp- och nedvänd.

Övriga kortkvistrunor användas däremot icke under 1000-talet. Dock utgör kanske inskriften påringen i Forsa kyrka i Hälsingland ett undantag, vilken lyder: : uksa tuiskilan auk aura tuo staf at fursta laki : uksa tuo auk aura fiura taþru laki : in at þriþia laki uksa fiura uk aura ta staf : auk alt aiku i uarr if an hafsk aki rit furir | : suaþ lirþir aku liuþriti sua uas int fur auk halkat : in þar kirþu sikþ ita anunr o tarstaþum : auk ufakr o hiurtstaþum : in uibiurn faþi : »En tvegill (c. 4. år gammal) oxe och två öre till biskopen för första hugget, två oxar och fyra öre för andra hugget samt för tredje hugget fyra oxar och åtta öre till biskopen, och om han beter sig värre, äge (biskopen) städse hela (hans) egendom såsom bot härför; vilket tillkommer prästerskapet enligt landslag, såsom tillförene blev tillkännagivet och högtidligen stadfästat. Men desse gåvo besked om boten : Anund på Tåsta och Ofeg på Hjorsta, men Vibjörn ristade (inskriften)». Enligt denna tolkning av E. WadsteinRuninskriften på Forsaringen i Skrifter utg. av K. Humanist. Vetenskaps-Samf, i Uppsala VI, 3. utgör inskriften en uppgift om lagstadgade böter för kyrkofridsbrott, men därigenom blir tvivelaktigt, om inskriften kan hava tillkommit redan på 1000-talet och än mera, om redan c. 1050, som bruket av o i betydelsen nasalerat *a* synes fordra. Kristendomen förkunnades i Hälsingland först av Steinfinn, som var utsänd av ärkebiskop Adalbert av Bremen (1045-1072), Manhar därför antagit inskriften härröra från 1100-talet, till och med från dess senare del. Bruket av o för nasalerat a och vissa ålderdomliga språkformer hava då förklarats som fornhärmning eller som egendomligheter för skrivbruket och språket i Hälsingland, vilken förklaring även synes tvivelaktig.

Kortkvistrunorna på Forsa-ringen hava väsentligen samma form som på Rök-stenen men med kilformiga kvistar. Från kortkvistrunorna, som ju äro en arbetsbesparande förenkling av runraden med 16 runor, utgå enligt S.

BuggeRune-Indskriften paa Ringen i Forsa Kirke, s. 36 ff. de stavlösa runorna, genom vilka förenklingen drivits än längre. Då varje runa utgjordes av ett lodrätt streck, som kallas stav och vissa bistavar eller kännestreck, utelämnade man staven, enär bistavarne voro nog att angiva, vilken runa som åsyftades. Några smärre ändringar företogos likvisst dessutom vid de stavlösa runornas bildning. Stavlösa runor voro förr blott kända från fem runstenar i norra Hälsingland, varför de ock kallats hälsingrunor, och blandade med vanliga runor på runstenar i Medelpad och tolkades först 1675 av Magnus Celsius. Sedermera har upptäckts, att ock i Södermanland delar av runinskrifter äro ristade med stavlösa runor.

fuþork : hnias :tbmlr IV. Runinskrifter från 1100-1400 talen

De förändringar i runinskrifternas skaplynne, som inträda med 1100-talet, hava lika väl som de i början av 1000-talet sammanhang med kristendomen. Den nya läran kan visserligen då ännu ej anses enarådande, ty ännu 1123 företog norske konungen Sigurd Jorsalafare ett korståg till Småland »för att kristna folket, emedan inbyggarne där i landet icke höllo på den kristna tron, ehuru dock några annammat dopet», och ännu omkring 1130 kallade svearne Magnus Nilsson helgerånare, därför att han plundrat ett Torstempel. I avlägsnare trakter höll sig hedendomen än längre, i ett c. 1190 skrivet brev talar ärkebiskopen om de nyomvända i Hälsingland och även i Dalarne tyckes hedendomen delvis hava funnits kvar, då konung Sverrer tågade genom landet 1178.H. Schuck, Sv. folkets hist. I, s. 356. Först mot 1200 var alltså kristendomen nästan allmänt genomförd.

Mönstringen av 1000-talets runristningar visade, att åtminstone runstenars resande företogs nästan endast av de kristna; hedningarnas samtida runristning på träkavlar o. d. äga vi ej i behåll. Även

på 1100-1400-talen äro gravskrifterna övervägande och nu lämpade efter kyrkliga synpunkter.

Även själva runraden visar så till vida kyrklig påverkan, att den så småningom ökas till samma antal runor, som det latinska alfabetet har bokstäver, och därefter kan man tala om ett runalfabet.

Runradens ombildning till runalfabetet skedde genom följande åtgärder. Liksom redan förut e skilts från i, och g från k genom en punkt, så åtskildes nu genom samma medel d från t, p från b. På grund av dessa punkter brukar alfabetet kallas stungna runor. Kortkvistrunorna (se sid. 83, 26) för a, n, t blevo ensamt gällande, och kortkvistformer av s med en punkt eller ett streck nedtill för c och z. Åt den 16-teckniga runradens a-runa gavs däremot betydelsen *ä*, som här betecknas med æ. Som motsvarighet därtill bibehölls o-runan men omvänd till *, för betydelsen *o, men biformen * fick betydelsen ö. I överensstämmelse med begynnelseljudet i runenamnet yr fick runan R, som förr betecknat ett r-ljud, nu betydelsen y, som dock även betecknades med den stungna u-runan. Övriga runor bibehöllos, en del smärre ändringar utelämnas här.*

Det stungna runalfabetet har alltså följande utseende:

abdefghiklmno

prst thu y zæö

Under 1100-talet förekommo i Götaland i flera fall sådana välvda gravkistor; som redan på 1000-talet omtalades uti inskriften vid Bogesund i Uppland under namnet hualf »valv», t. ex. i S. Ving med inskriften:

botildær : læt : gæra : hua[l]f : þænna : ifir : suen : dyrmoson : haraldær : stenmæstari : gærþi :

Bild 16. Botkyrka, Södermanland.

»Botild lät göra detta valv över Sven Dyrmodson. Harald stenmästare gjorde», vilken runinskrift på hällens motsatta snedyta med latinska stora bok- stäver så återgives:

BOTILDER : LET : GERA : HVALF : DENNA : IFIR : SVEN : DERMOSON : AVE MARIA . GRATIA :

De olika slagen av gravvårdar vid kyrkor, mest kalkhällar, börja ju tidigare i Götaland, där kristendomen tidigare vann större utbredning, och åtskilliga tillhöra där 1000-talets senare del. På Botkyrka kyrkogård har en gravvårdfunnits, som nu förvaras i Statens hist. museum och har form av en liten kyrka under sadeltak med en utbyggd apsis vid ena kortändan. Gravvården är ingen kista utan alltigenom sten, avsedd att stå på graven som

minnesvård. N. LithbergFornvännen 1915, s. 156. har uppvisat, att det forna namnet på en sådan vård varit »stupa», och meddelar, att av ålder en gravvård av trä med dylik form och detta namn funnits å den heliga Staffans grav på Norrala kyrkogård i Hälsingland. Efter takåsen på Botkyrka-stupan löper på båda sidor följande runinskrift: karl + karþi . stin + iftiR + biorn + franta +sen + suens + sun + ak + [ban] kfriþ[a +] i haimarbu + [sti] ubu + hans + har + likr + han + unti + stene + þeime + bankfriþi at + kæra + tuþan (?) uin sin »Karl gjorde stenen efter Björn, sin frände, son till Sven och Bänkfrid i Hammarby, hans styvmoder. Här ligger han under denna sten, att för Bänkfrid klaga över sin döde vän.» Sista satsens mening är ju, att Karl genom minnesvården för sin styvmoder betygar sin sorg över sin vän, hennes son Björns död. Utefter stupans takfäste löper en inskrift med latinska bokstäver: QI . LEGET . ET . NESCIT . VIR . NOBILIS . HIC . REQIESCIT . SIT . MVNDUS . SORDE BIORN . DICTU XPE PRECOR TE »Den som kommer att läsa och icke vet det, en ädel man vilar här. Må Björn vara ren från (syndens)smuts! Säg det du, Kristus, jag beder dig.» På Botkyrka-stupan är stunget d ej infört.

Den Björn, åt vilken gravvården är ägnad, är troligen den samme, som i Botvidslegenden nämnes som broder till den helige Botvid, efter vilken Botkyrka (fornsvenska *Botwidakyrkia*) är uppkallad. Sedan Botvid dödats av en vendisk träl på Rågö i Nyköpings skärgård, fördes hans lik till Säby i Salems sn,A. Lindhagen, Nord. tidskr. för bok- och bibl. väsen 1922, s. 81. och då där flera underverk skedde vid hans grav, uppbyggde Björn på deras fädernegård en träkyrka, som 1129 invigdes av biskop Henrik i Uppsala och Gerder i Strängnäs till Guds och S:t Botvids ära, och ditförde S:t Botvids kvarlevor. Träkyrkan ersattes snart av en stenkyrka, Som 1176 invigdes av Uppsala förste ärkebiskop Stefan och biskop Viljälm i Strängnäs. Botkyrka prästgård heter än i dag Hammarby. Fadern till den helige Botvid och Björn har alltså hetat Sven och modern Bänkfrid, som efter Svens död gift om sig med en onämnd man, som förut hade sonen Karl och själv var död, då vården uppsattes. Det har säkert varit en synnerligen förnämlig släkt, vars anseende än mer steg genom Botvids helighet och antydes genom den praktfulla gravvården.

Botkyrka-stupan kunna vi alltså blott genom en alltid något osäker slutsats datera till c. 1030, då kristendomen stadgats. Andra runinskrifter finnas, som själva angiva tiden för sin tillkomst. Salebykyrkklocka Västergötland har inskriften: + þa : iaik : uar : gør : þa ; uar : þushundraþ : tu hundraþ : tiuhu : uintr : ok : atta : fra : byrþ : gus : a + g + l + a + | : aue : maria : gracia : plena : | : dionisios : siþ : benediktus : + »Då jag gjordes var det 1228 vintrar från Guds födelse . a . g . l . a + Var hälsad Maria, full av nåd! Dionysius vare välsignad!» De hemlighetsfulla bokstäverna mellan den svenska och latinska delen av inskriften utgöra begynnelsebokstäver av den hebreiska satsen: atta gibbor leolam adonai »Du är stark i evighet, Herre!», och ansågos säkert ansenligt stärka kyrkklockans skyddande kraft mot onda makter. Ave Maria är ängelns hälsning till jungfru Maria vid bebådelsen, Dionysius ett helgon.

Bild 17. Saleby kyrkklocka, Västergötland.

I denna inskrift är det stungna runalfabetet fullt genomfört, även

* i betydelsen y. 1238 är kyrkklockan i Burseryd i Småland daterad, som har helt och hållet latinsk inskrift.

På omvägar daterade äro möjligen ett par runinskrifter i Västmanland. På ett dörrjärn å en gammal kyrkdörr i Björksta, efter ornamentiken att döma från 1300-talet, står runinskriften: guþ sine iþær mæstær ruþinger ok : bo fris : o alfa »Gud välsigne eder, mäster Röding och Bo frisen, o och alfa». Avslutningen är hämtad från Joh. Uppenb. 1: 8: »Jag är A och O, begynnelsen och ändan, säger Herren Gud, som är och som var och som kommer, den allsvåldige.» Med A börjar och med O slutar det grekiska alfabetet. Röding är ett tyskt namn, Bo nordiskt men tillnamnet »frisen» tyder på Tyskland, måhända voro de båda från Frisland och verksamma vid kyrkobyggnaden i Björksta. Bo frisen finnes sannolikt förbunden med ett par andra kyrkobyggnader. I Baarse på Själland i Danmark finnes en dopfunt av granit med dels latinsk inskrift: + Bondo Friso me fecit. Esgervs røth me fecit fieri »Bondo frisen gjorde mig, Äsger röd lät mig göras», dels gyllentalen i runor (se sid. 95). I S. Råda kyrka i Värmland finnas kormålningar med årtalet 1323 och bilden av biskop Peter i Skara stift, dit Värmland då hörde, och framför biskopen två män, mot vilka biskopen välsignande sträcker sin hand, jämte inskriften: Aslone

et Bondone actu »Genom verksamhet av Asle och Bonde». Asle, vars namn är fornsvenskt,har väl då timrat kyrkan av liggande stockar, Bonde utfört kormålningarna, och det ligger nära att i honom förmoda samma Bondo frisen, som utfört den danska dopfunten, och den kyrkliga konstnär i Björksta, vars namn där med förkortning tecknas bo : fris : Från Sevalla finnes i Västerås museum en handkvarn med gyllentalsraden i runor, som liksom den på Baarse-funten kanske härrör från Bonde frisen. Omkring 1300 talades frisiska efter havskusten med vissa avbrott från Zuiderzee ända in i norra Slesvig, och på det senare området förekom naturligtvis beröring med danskarne, varför det icke vore underligt, om en fris understundom kommit att få ett danskt namn. Om Bonde fris gjort ristningen, har han alltså även över sig själv nedkallat Guds välsignelse.

Daterade runinskrifter möta framför allt på Gottland, som visserligen äger tre urnordiska runinskrifter, tre med kortkvistrunor och några få från 1000-talet, men vars flesta runinskrifter torde tillhöra 1300- och 1400-talen, alltså en tid, då runskriften i det övriga Sverge i det närmaste vikit för de latinska bokstäverna. Den älsta daterade runstenen på Gottland är den vid Vallstena, vars årtal i en latinsk inskrift med munkstil på kanten av stenen angives vara 1326.

En daterad runinskrift, som nämner en historisk tilldragelse, är en gravsten vid Lye: + þinna . sten : lit . husfru . ruþui : gera . yfir sin . bonda . iakob . i . managardum . sum . skutin . uarþ . ihel . miþ . en .

byrsu . sten . af uisborh . þa . en . kunuung . erik . uar . bi . stallap . þa . þi . for . nemda . slot . en . þa . uar . liþit . af . guz . byrþ . fiurtan . huntraþ . ar . ok . ainu . ari . minna . þen . fem . tigi . ar . biþium . þet . et . guþ . naþi . hanz . sial . ok . alum . krisnum . sialum . amen »Denna sten lät husfru Rudvi göra över sin make Jakob i Mannagårdarne, som blev skjuten ihjäl med en kanonkula ifrån Visborg, då när konung Erik var belägrad på det nämnda slottet. Men då var lidet från Guds födelse 1400 år och ett år mindre än 50 år. Bedjom det, att Gud nåde hans själ och alla kristna själar. Amen!» Denna inskrift uppvisar en stor mängd samstava runor, d. v. s. två runors bistavar förenade på en stav. Här förekommer ock den egendomliga gottländska s-runan med ena staven av övriga runors höjd. Inskriften skildrar alltså den svenskarnes belägring av konung Erik XIII av Pommern 1449, vilken slöts med konungens hemliga flykt på danska fartyg, varefter han begav sig till Pommern, där han dog 1459.

Om samma år 1449 utlåter sig en annan runsten vid Lye på följande sätt: + iakaupR . i . litlaronum . han . lit . giara . þinna . stain . uvir . faþur . sin . olaf . ok . broyþr . sina . liknuiþ . ok . simon . biþim . fir þaim . ok . allum . krisnum . sialum . ok . þa . uar . liþit af . kuz . byrþ . fiurtan . huntraþ . ar ok .

ainu . ari . minna . þen . V . tihi . ar . ok . i . þiari . primaþi . k . ok . r . sunudahr i tt raþu »Jakob i Lilla Rone (gård i Lye sn), han lät göra denna sten över sin fader Olov och sina bröder Liknvid och Simon. Bedjom för dem och alla kristna själar, och då var lidet från Guds födelse 1400 år och ett år mindre än 50 år och på det året var K primstav (gyllental), och R söndagsbokstav i tolfte raden». Runan v är ett stunget f, romerska siffran V är ett *v* i munkstil.

Inskriftens slut angiver först årtalet 1449 på samma sätt som den nyssnämnda runinskriften men tillägger därpå en uppgift om årets gyllental och söndagsbokstav, som var högst viktig för ett rätt iakttagande av de kyrkliga festerna. Antagligen var det på kyrkomötet i Nicæa 325, som det beslöts, att påsk skulle firas på söndagen efter den s. k. påskfullmånen, d. v. s. den fullmåne, som inträffar på vårdagjämningen, 21 mars, eller närmast därefter; påsken kan sålunda olika år växla mellan 35 dagar: 22 mars 25 april. Fullmånen inträffar 13 dagar efter nymånen, som är första gången, som månskäran visar sig i skymningen, och gyllentalet eller primen utmärker den dag i månaden, på vilken nytändningen inträder, efter vilken det alltså är fullmåne om 13 dagar. Denna nymåne kan alltså sökas tidigast 8 mars, 13 dagar före 21 mars. Efter förloppet av 19 år antogos månskiftena återkomma på samma dagar. Denna 19-årsperiod kallas måncykeln och betecknas i latinsk skrift med talen

I-XIX men i runor med de 16 runorna fuþork : hnias : tblmR tillökade med 3 nyuppfunna: * arlaug, * tvimadr, * belgthorn. Genom inverkan av latinska alfabetet har gyllentalsraden ordningsföljden l m i stället för den förut brukliga ordningen m l, och så är ock fallet i andra yngre runrader. Att 1449 k var primstav, motsvarande latinska VI, och stod vid 28 mars, visade alltså nymåne på denna dag under år 1449, fullmånen därtill inträffade

13 dagar därefter, d. v. s. 10 april, och första söndagen därpå skulle alltså vara påskdag.

Det gällde då att få veta, vilken veckodag 10 april u, lat. B vore och vilket datum första söndagen därefter hade. I kalendern betecknades årets dagar med de sju bokstäverna ABCDEFG eller runorna fuþorkh i fortlöpande följd, och emedan dagarnes antal 365 ej kan jämnt delas med 7 utan en dag blir över, så kom kalendern att börja och sluta med samma bokstav A eller runa f, varför varje datum under ett följande år faller på en veckodag senare än under det föregående och följaktligen första söndagen under ett följande år infaller ett datum tidigare än det föregående. Den bokstav eller runa i kalendern, på vilken den första söndagen inföll, kallas söndagsbokstav, och söndagsbokstäverna växlade år för år i följden GFEDCBA som eller runorna hkroþuf, ty under skottår blevo söndagsbokstäverna två, en före och en efter skottdagen. Efter en serie av 28 år återkomma data på samma veckodagar och denna serie kallas solcykeln.1449 var R r, motsvarande latinska E, söndags- bokstav, första söndagen efter fullmånedagen u, latinska B 10 april, var alltså R r, latinska n , 13 april, som ock befinnes hava varit det årets påskdag.

Då efter slutet av solcykelns 28 år data återkomma på samma veckodag och efter måncykelns 19 år nymåne inträffade på samma datum, vann man genom att multiplicera 28 X 19 = 532 år, en tidrymd, efter vars förlopp veckodagar och månfaser kommo i samma förhållande till varandra och till månadsdata som vid utgångspunkten. Denna tidrymd av 532 år kallades påskcykeln och en tabell över följden av gyllental och söndagsbokstäver inom en sådan kallas påsktavla och har flera gånger uppgjorts under den kristna tiden, den första av munken Dionysius exiguus (den lille) i Rom med början år 532, vilken år 725 fortsattes till 1063 av den ryktbare engelska munken Beda venerabilis död 735. Det är en påsktavla för de 532 åren 1140 -1671, som begagnats av Lye- stenens ristare, ty i dess tolfte rad, som omfattar solcykeln de 28 åren 1448-1475 befinner sig år 1449 näst överst med uppgift att k är gyllental och r söndagsbokstav.

I Lye-inskrifterna var året 1449 utsatt, varjämte i den senare upplysning gavs om dess gyllental och söndagsbokstav. Ofta få dessa ensamma tjäna till att beteckna året, t. ex. i runinskriften i Heide kyrkogolv: | kirkian : bran : a : beleþes : byrd : lauga : dahe : ta : uar : h : sunnu :

Bild 16. Påsktavla ur Liljegrens Runlära.

tahr : ok : s : prim : i : tretando : raþo »Kyrkan brann på bildens födelsedag lördagen. Då var h söndagsbokstav och s prim i trettonde raden.» I trettonde raden, de 28 åren 1476-1503, är det blott 1492 som har gyllentalet s men detta år har söndagsbokstäverna f h, latinska AG, av vilka h användes efter skottdagen, då branden alltså, måste hava timat. Då under år 1492 jungfru Marias födelsedag 8 sept. inföll på en lördag, är säkert denna dag åsyftad och bilden alltså en Maria-bild, som till och med synes ännu finnas i behåll.

Den påsktavla, vars rader runinskrifterna från Lye och Hejde åberopa, finnes i den forngutniska runkalendern av 1328, som nu är förlorad men finnes tryckt av den danske runforskaren O. Worm i Fasti danici år 1626. Längst till vänster stå dagrunorna fuþorkh, uppifrån nedåt i följd upprepade, till höger vid somliga dagar gyllental, det första 3þ vid 1 jan., gyllentalet 1f vid 23 jan., till höger därom stå vid de flesta dagar helgonnamn, som angiva, att dagen är helgonets dödsdag och minneshögtid, ävensom en del andra kalendariska notiser; de anmärknings- värdaste framhållas med röd stil.

I det närmaste samma innehåll och ändamål hava runstavarne,E. Brate, Nordens äldre tidräkning s. 12 ff ; A. lindhagen, Om Calendaria perpetua s. 11 i Arkiv för mat., astronomi och fysik VII, nr 23, 1912. som böra hava funnits långt före katolska tidens slut, emedan redan då ett

flertal av de provinsiella varianterna måste hava utbildat sig. Få av den tidens runstavar finnas dock i behåll, de älsta runstavarne på danska nationalmuseet äro märkta 1437 och 1457 och i Statens hist. museum i Stockholm finnas inga med årtal före reformationen. Den forngutniska runkalendern visar emellertid, att den julianska kalendern redan 1328 överförts till runor och därför väl kan tänkas även anbragt på runstavar redan då. Något som talar för runstavarnas tidiga uppkomst, är, att det stungna runalfabetet alls icke finnes på dem; de ha följaktligen uppkommit i en tid, då detta alfabet ännu icke hade fullt utbildat sig. Det är möjligt, att den kyrkliga

kalendern i Norden ordnades av påvliga legaten Nikolaus av Albano, som 1152 besökte först Norge, sedan Sverge, och för denna tidpunkt talar ock, att påsktavlan börjar så kort före den som 1140, vilket var ett lämpligt begynnelseår för en 532-årig påskcykel genom gyllentalet 1 och en del andra sammanträffanden.

Runstavarne äro emellertid icke de enda ristade framställningarna av julianska kalendern med gyllental, sådana finnas ock med andra tecken ristade i trä, sten, metall, ben o. s. v. vanligen på en stav eller käpp, stundom ock i form av skivor eller på bohags- ting m. m. Då ett gyllental i fornspråket kallas prim, kallas alla dylika kalenderstavar för primstavar, stundom ock rimstavar av fornordet rim »räkning»; oegentligt brukas benämningen även om sådana utan gyllental. Runstav är åter det slag avprimstavar, vars tidskiftestecken utgjordes av runor; primstav eller rimstav kan alltså alltid brukas för runstav men icke alltid tvärtom.

Runstaven är enligt vad N. LithbergRunstavens uppkomst i Fataburen 1921. uppvisat, en rent svensk företeelse, ehuru den nu utom i svenska samlingar finnes i ett stort antal utländska. Huvudparten tillhör 1500- och 1600-talen. Men icke ens i hela Sverge hava runstavar tillverkats, deras utbredningsområde innefattar Svealand, Norrland, Dalsland, Östergötland, Kalmar län, Gottland och utom Sverge östra Norge och svenska lappmarken, Finland och de svenskspråkiga öarna vid Estlands kust samt Gammal Svenskby i Sydryssland. I andra landsdelar brukades alltså primstavar med andra tecken än runor. De olika orternas runstavar uppvisa vissa inbördes olikheter. Så förekommer 25/6 David blott på dalastavar, 24/1 Erik den heliges translation blott på upplandsstavar, Anna-dagen 15/12 blott på finska stavar, på svenska däremot 9/12, Äskil 11/6 på södermanländska runstavar, på andra 12/6; dalastavarna hava gyllentalet III þ på 2/1, så gott som alla andra på 1/1.

En fullständig runstav består av tre rader: den mellersta innehåller dagrunorna, över den stå gyllentalsrunorna och under den sinnebildliga tecken för att antyda helgerna; sålunda antyder t. ex. ett svärd över 25/1 aposteln Paulus, som avrättades med svärd, ett blåshorn 3/2 helgonet Blasius högtid, vars namn man satte i förbindelse med verbet blåsa,vid 10 aug. Laurentius (Lars) står det halster, varpå helgonet stektes, vilket senare omtyddes till en harv, som skulle antyda tiden att göra i ordning trädesåkern, för höstsådden, vid 14. april Tiburtius, som kallades »den första sommarnatten» stod ett grönskande träd, och vid »den första vinternatten», 14 okt. Calixtus ett avlövat träd. I avseende på helgondagarnes antal och beteckning visa de olika runstavarne stor växling, alla innehålla icke heller alla dessa tre slag av uppgifter utan somliga endast dagtecken utan att man får sluta, att de ofullständigare skulle vara äldre än de fullständiga.

Bild 17. 23 juli -7 sept. på en runstav.

På bilden äro tecknen

vid þ 25 juli, Jakob, en pilgrimsstav, som erinrar om vallfärderna till San Jago de Compostela i Spanien, där aposteln Jakob d, ä, ansågs begraven;

vid * 29 juli, Olov, en yxa;

vid R 10 aug., Laurentius. ett halster, varpå helgonet stektes, vilket av rudbeckianerna omtyddes till en harv, som antogs beteckna tiden för åkerns beredning till sådd;

vid þ 15 aug., Marie himmelsfärd, en krona,

vid R 24 aug., Bartolomeus, en kniv, varmed aposteln flåddes, och framför 10 och 15 aug. finnes tecken till helgdagsafton, liksom

vid R 7 sept., helgdagsafton till 8 sept., Marie födelse. V. Tiden efter 1500

Att största delen av de runstavar, som finnas i behåll, tillverkats under 1500- och 1600-talen, har ovan nämnts, men runstavarne hava där behandlats, emedan av där anförda skäl sådana måste hava begagnats hela den katolska tiden. Efter 1500 visar sig emellanåt på dem en rättelse av gyllentalens plats, som i korthet må omnämnas. Emedan den julianska månaden var längre än den tid, som i medeltal förflyter mellan två på varandra följande nymånar, måste kalenderns data för nymånarna efter en längre tids förlopp bli märkbart för sena,

nämligen 1 dag på 310 år, alltså 3 dagar år 1480. Förseningen märktes rätt tidigt i utlandet, uppgavs år 1200 till 2 dagar och rättades i romerska breviariet 1568 genom att flytta gyllentalen 4 dagar tillbaka, så att gyllentalet 1, #, som förr stod på 23 jan. nu kom på 19 jan. och 1 jan som förr haft gyllentalet 3 þ, nu fick gyllentalet 19 #. I Sverge finnes rättelsen verkställd i svenska psalmboken 1549, såsom A. LindhagenOm Calendaria perpetua efter gamla stilen med rättade gyllental s. 11 ff, i Arkiv för mat., astronomi och fysik VII nr 23. påpekat, och förekommer då

och då även på runstavar, vilka man således icke får utan andra skäl förklara yngre än runstavar utan rättelse av gyllentalen.

På Gottland fortsattes runristningen åtminstone under första delen av 1500-talet, t. ex. på en sten från Sproge sn: + petar : yfir : gnþarfa : han : lit : gerra : tissan : mur : ok : stuvona ok : baþe : sendr : lyftaþ : a . tos . dahinom : fyr katrino : meso : ta var : f : sunudahr : ok : 1 : prim - : i : fiurtando : rado : i : taflone : »Peter i Övre Gandarve han lät göra denna mur och stugan och båda på samma gång lyktades på torsdagen före Katrinamässa. Då var f söndagsbokstav och 1 gyllental i 14:de raden på tavlan.» Enligt uppgiften om söndagsbokstav och gyllental var årtalet 1514, vilket år Katrinamässa 25 nov. inföll på en lördag, torsdagen före är alltså 23 nov. I Atlingbo kyrkas korportal finnes med rödkrita skrivet iakob isem.1.5.68 iakob isam 1621 »Jakob från Åisums (gård i socknen)».

Även på Öland finnes en runinskrift från 1500-talet, nämligen på väggen i koret till Runstens kyrka, som lyder: huør : søm : thættæ : læs tanæ : kirkia : hætar : runastæn : tal : bør : socna : haræn : kunnæ : runær : læsæ : oc : scrifuæ : hæc io : ola : calmarn »Vem som detta läser, denna kyrka heter Runsten. Det bör sockneherren kunna: runor läsa och skriva. Detta (skrev) Jo(hannes) Olovsson från

Kalmar.» Johannes Olai Calmariensis fick 1525 biskop Hans Brasks fullmakt på Sandby, men bör alltså ock varit kyrkoherde i Runsten. Det är antagligen ock han, som där i en 1541 tryckt mässbok med runor skrivit ett par latinska verser ur Davids psalm 150. Den anförda inskriften är ju ett uttryckligt bevis för att runornas bruk förekom ända till mitten av 1500-talet bland bildade personer, varom ytterligare en anteckning med runor från något av åren 1510-1519 vittnar av boktryckaren Paulus Griis och namnteckningen med runor 1523 av J. Spegelberg, sekreterare hos biskop Brask i Linköping, ävensom att bröderna Johannes († 1544) och Olaus Magnus († 1557) omtala och avbilda runtecknen i sina historiska och geografiska arbeten, likaså Olaus Petri († 1552), samt ett nu förlorat arbete om runor av Laurentius Petri († 1573). Med dessa personers samtid torde dock de högre ståndens runkunskap kunna anses utslocknad, ty då vår förste runforskare J. Bure (Bureus) c:a 1593 väcktes till att ägna sig åt denna forskningsgren, genom att hans blickar föllo på en runsten, vilken låg som tröskel i Riddarholmskyrkans dörr, säges han hava lärt sig tyda runorna av en bonde i Dalarne som läromästare.

Denna uppgift är icke osannolik, efter som i Dalarne och Härjedalen runorna i delvis ändrade former hava fortlevat ända till slutet av 1700-talet. Över 20 inskrifter, de flesta från 1700-talet hava nämligen anträffats på bodväggar, möbler och husgeråd och ännu 1905 funnos i Åsens kapell i Älvdalen gamla

personer, som kunde läsa dalsk runskrift. Utom personnamn och datering innehålla dessa runinskrifter ofta böner och psalmverser. Se om dessa runinskrifter Dalska runinskrifter från nyare tid I, II, III i Fornvännen 1906.

Även i Västmanland synes runkunskap hava överlevat 1700-talet att döma av ett med runor skrivet brev, som nyligen anträffats, med vanlig skrivstil adresserat till »Erik Erikson, Säby by och postgård, Strömsholm». Brevets runtext lyder: min . älskade . vän . d. 10/10. 04 (datum med tysk skrivstil) kom iag til et brölops lag kom iag nyles helt obiuden största ernde hadde iag til at tita uppå bruden ! ack det var en tecker brud kledder som en fru siöna ögon tu röda kinder haka trinder nesa lik som brukas nu far vel. Brevskrivarens namn är bortklippt. Brevet utgör en dikt med samma versmått som i Friskens och Runii resa till Dalarön, påskeafton 1702, av den glade skalden J. Runius (1679--1713) och har samma muntra ton som hos denne. Översatt i versform är strofen följande:

Kom jag till ett bröllopslag, kom jag nyligen helt objuden. Största ärende hade jag till att titta uppå bruden. Ack, det var en täcker brud, klädder som en fru,

sköna ögon tu, röda kinder, haka trinder, näsa, liksom brukas nu.

Om dikten skulle vara författad av Runius, fast den ej finnes upptagen i hans dikter, så har denne dock icke skrivit brevet, ty handstilen i adressen är helt olika Runius stil, och genom av doc. E. Hjärne anställd undersökning blir sannolikt, att bröllopet i fråga är vigseln den 21 okt. 1804 av Anna Cajsa Eriksdotter i Säby postgård, född 1777, med bonden Olof Olofson i Hällby, syster till Erik Eriksson därstädes, som var född 1780. En granskning av brevets datum visar, att det ändrats från 10/10 till 20/10 eller tvärtom. 20/10 är dagen före Anna Cajsas bröllop och det är alltså hon, som firas som brud. Datumändringen tänker jag mig kunna så förklaras, att brevskrivaren ursprungligen tänkt skriva det rätta datum 21/10 men efter nedskrivandet av tvåan plötsligt kommit på den tanken, att detta ju ej passade till den ålderdomliga runskriften, som fordrade ett datum efter gamla stilen, som infördes 1753 genom att 11 dagar uteslötos. Vid nya stilens 21/10 har alltså gamla stilen ej hunnit längre än till 10/10, och brevskrivaren anbringade därför detta datum för att giva runbrevet ett fornartat tycke. Den 24-årige Erik Eriksson kan då antagas hava vänt sig till någon i vitterheten bevandrad vän för att få något lustigt att föredraga på sin systers bröllop, vilken sänt

honom denna avskrift av den då 100-åriga dikten av Runius. Runbrevets sändning förutsätter emellertid, att Erik Eriksson kunnat läsa runor. Huruvida dessa runor äro de i Västmanland då brukliga, är emellertid ovisst; det kan ju tänkas, att Runius med anspelning på sitt namn på skämt skrivit brevet med runor, som han kände från sin hembygd Västergötland. På inverkan av den då framskridna runforskningen, som J. Bure började, kan runbrevet icke bero, då runornas former merendels äro andra än 1000-talets.

VI. Runinskrifternas innehåll

I de föregående avdelningarna hava runinskrifterna i främsta rummet behandlats från tidsföljdens synpunkt, om ock därjämte mycket kommit att meddelas om deras innehåll och syfte, vilka synpunkter åter i denna avdelning skola betraktas. Av runinskrifterna äro minnesskrifterna över avlidna ojämförligt talrikast. Dessas vanligaste avfattning angiver under alla tidevarven, att efterlevande åstadkommit vården efter en eller flera avlidna, och annat syfte därmed skönjes i allmänhet icke, än att den avlidnes minne genom vården skall leva till senare tider.

Detta syfte angives uttryckligen i runinskriften vid Runnby, Eds sn, Uppland:

ikriþ . l[i]t . laþbo . kiara . auk . stain . hakua . iftir . ikimar bota . sin . auk . eftir . tan . auk . eftir . baka : sun.i sina || þaiR byku . i runby . auk . bo atu . kristr . ialbi . salu . þai[ra]þet (1) skal . at minum . mana . miþan . min lifa

»Ingrid lät göra vägbank och hugga stenen efter Inge- mar, sin make, och efter Dan och efter Banke, sina söner.

(1) O. v. Friesen, Uppl. runst. 1913 s. 59.

De bodde i Runnby och rådde om gården. Kristus hjälpe deras själ! Det skall vara till minne av männen, så länge människor leva.»

Vägbanken har lett över en sank dal. Samma syfte framhålles på runstenen vid Nöbbele, Torsås sn, Småland:

rostein . auk , eilifR . aki . auk . hakun . reisþu. þe[iR]. sueinaR. iftiR . sin . f aþur . kubl keni . likt . [i]ftiR . kala . tauþan : þy : mun . ko[þs mans e] ketit . uerþa . meþ . sin . lifiR . auk . stafiR : run[a]

»Rosten och Eliv, Åke och Hakun, dessa svenner reste efter sin fader ett kummel märkligt efter Kale, den döde: Genom det skall den gode, ej gå ur minnet, så länge stenen lever och runornas stavar.»

Någon enda gång framskymta ömma känslor för den avlidne. Den danska, säkerligen hedniska Nørre Næraa-stenen, som troligen varit rest inuti en gravhög, har sålunda inskriften: þurmutR niout : kubls »Tormund njut gravhögen!», d. v. s. »Vila i frid!», och redan på den urnordiska norskaOpedalstenen tilltalas den avlidna med swestar minu liubu meR wage »syster min, kär för mig Vag»! Dessa direkta uttryck för känslan äro dock enstaka, vanligen uttryckes den alls icke eller förrådes blott av ett eller annat uttryck av saknad, som ej kunnat undertryckas. Så vid Eggeby, Spånga sn, Uppland: raknilfR X lit X kirua X bru X þasi X iftiR X anunt + sun X

sin X kuþan X kuþ X ialbi X ons X ant X uk X salu X bitr þan X on X krþi X til X munu X igi X mirki X miRi X uirþa X muþiR X karþi X aftiR X sun X sin X ainika X »Ragnälv lät göra denna bro efter Anund, sin son god. Gud hjälpe hans ande och själ bättre än han förtjänte !

Månde ej större minnesvårdar varda; moder gjorde dem efter son sin, den enda.»

Det är sista ordet, som uttrycker moderns klagan. Uttrycket »bättre än han förtjänte» förekommer i många inskrifter och uttrycker blott, att den döde varit syndfull som vi alla och i behov av Guds nåd, ej att han varit särskilt brottslig. Föräldrars klagan innehåller ock sista ordet uti inskriften vid Husby, Markims sn, Uppland: hulmkir X auk X sikruþr X þaiR X ristu X stina X þisi X eftiR X suin X sun X sin X siþ X burin»Holmgärd (kvinnonamn) och Sigröd, de reste dessa

stenar efter Sven, sin son, den sent födde». Över det tomrum, den hädangångna makan lämnat i hemmet, klagar en inskrift i Ardre, Gottland : siba : raisti : stain : eftir : roþiauþ : kunu : sina : totur : roþkais : i : ankum : to : unk fran . ofurmakum »Sibba reste stenen efter Rodiaud, sin hustru, dotter till Rodgair i Anga;

dog ung från minderåriga».

Understundom framträder särskilt hämndkänslan för erfaren oförrätt; hämnden var en helig plikt. I oförmåga av självhämnd anropa föräldrarna Gud om hämnd å runstenen vid Sjonhem, Gottland : roþuisl : auk : roþalf : þau : litu : raisa ; staina : eftir : sy-þria : þina : eftir : roþfos : han : siku : blakumen : i : utfaru | kuþ : haelbin : - : sial : roþfoar huþ : suiki : þa : ar : han : suiu : »Rodvisl och Rodälv, de läto resa stenar efter söner (sina) tre, denna efter Rodfos. Honom sveko valakerna på utrikesfärd. Gud hjälpe Rodfos själ! Gud svike dem, som honom sveko ! » Glädjen över fullbordad självhämnd med fränders bistånd fröjdar åter resaren av runstenen vid Morarp, Svenarums sn, Småland:O. v. Friesen, Två runstenar två livsåskådningar. Rig. 1919, s. 137 f. s[ik]u[a]rþr [:l]e[t:] resa : stein : eftiR: .... þu[:r] sin : at . menr ... uek sin : betan : kuþ hialbi ont : hans :»Sigvard lät resa stenen efter N. N., sin fader. Ättemännen skaffade sin ära upprättelse. Gud hjälpe hans ande!» En sant kristlig åskådning framträder åter på Rörebro-stenen, Nöttja sn, Småland:O. v. Friesen, Två runstenar, två livsåskådningar. Rig. 1919, s. 137 ff. [asu] r : k[a]rþi : kubl : þesi : eftiR uit : faþur : sin [:ha]n : uaR : mana : mestr : uniþikR : uaR : intr : mataR : uk umun hats : kuþ[r] : [þikn :] kustru : kuþa : hafþi : »Atsur gjorde dessa minnesmärken efter Öind, sin fader.

Han var av människor minst en niding, gav mat frikostigt och mindes ej hatet den gode dannemannen; god Gudstro hade.»

De efterlevande, som ombesörja vård över den avlidne, äro i allmänhet medlemmar av samma familj i olika skyldskapsgrader, såsom föräldrar, barn, syskon och andra blodsförvanter eller svärföräldrar och mågar. Att märka är, att det fornsvenska ordet *magher* icke blott betyder »måg» utan »manlig frände i följd av giftermål» över huvud taget, således ock svåger m. fl. släktskapsförhållanden, som uppstå genom giftermål. Vi kunna alltså ofta icke med visshet angiva, vilket av våra släktskapsförhållanden denna beteckning åsyftar.

Ett talrikt deltagande av närmare släktingar istenens resning visar en runinskrift i Ö. Selö, Södermanland: ikialr : auk : uisti stainhulfr . þaiR . raistu . stain . at . karl . faþur . sin . auk . kilaum . at . boanta . sin || auk. ika . at . sun . sin . auk . irnkaeR . at . broþur . sin . . isbirn . auk . tiþkymi . hiuku . runiR . a rikaa . strink . »Ingjald och Viste, Stenulv, de reste stenen efter Karl, sin fader och Gillög efter sin make och Inga efter sin son och Ärnger efter sin broder. Äsbern och Tidkume

höggo runor på rikt sirad slinga.»

Som resare av stenen nämnas alltså den avlidnes söner, hustru, moder och broder. Att märka är, att sönerna vanligen nämnas före hustrun, deras moder; sönerna voro närmaste arvtagare efter fadern.

En utförlig framställning av arvgången och en äktenskapshistoria giver runinskriften på en häll vid Hillersjö, Uppland: raþu kairmuntr fik kaiRlauh . maytumi þa . finku . þau sun . ap han . truknaþi . in sun to : siþan : þa fik : hu - þrik : har - þinsa . þa . finku þau barn in maR ain lifþi . hun hit . inga . hana fik raknfastr . i . snutastaþum .

þa uarþ han tauþr . auk . sun siþan . in moþir . kuam . at sunar . arfi þ a fik hun airik . þa uarþ hun tauþ . þar kuamkaiRlauk at arfi . inku tutur sinar | þurbiurn . skalt . risti runar »Tyd du! Germund äktade Gerlög i mödomen. Därpå fingo de en son, innan han (Germund) drunknade, men sonen dog sedan. Därpå äktade hon (Gu)drik. (Han ägde) denna (gård?). Därpå fingo de barn, men en enda flicka levde; hon hette Inga. Henne äktade Ragnfast i Snotastad (Snottstad i Markims sn, Uppland) ; därpå blev han död och sonen sedan, men modern kom till arvet efter sonen. Därpå äktade hon Erik. Därpå blev hon död. Där kom Gerlög till arvet efter Inga, sin dotter. Torbjörn skald ristade runorna.» Att märka är, att Ingas andra man Erik alls icke får arv efter henne utan alltsammans tillfaller Ingas moder Gerlög. Vid Snottstad har Inga låtit resa tre runstenar efter Ragnfast, som dessutom omtala, att han ägde hela denna by efter Sigfast, sin fader, att han var broder till Gyrid och Ästrid, vilket antyder hans ansedda samhällsställning, då särskilt Ästrid nämnes i flera runinskrifter, som uppenbarligen höra till en förnämlig släkt, och att Atsur var hans huskarl, som väl haft hand om stenarnes resning och sålunda betygar sin tillgivenhet för husbonden. På en fjärde runsten efter Ragnfast vid Vreta i Markims sn, nämner Inga, att hon kom till arv efter sitt barn. En annan Inga, som själv ärft sina två söner men själv ärvts av sina bröder, omtalas på ett par runstenar vid Hägerstalund, Spånga sn, den ena nu på Skansen.

Ett utomordentligt starkt uttryck tar sighuskarlarnes tillgivenhet på runstenen i Turinge kyrka, Södermanland: ketil : auk + biorn X þaiR . raistu + stain . þina . at + þourstain : faþur + sin anuntr . at bruþur sin auk huskarlaR hifiR . iafna X kitilau at buanta sin || bruþr uaRu þaR bistra mana : a . lanti || auk : i liþi uti iltu sini uskarla uil || han fial + i urusti + austr + i + karþum + lisfuruki + lanmana : bestr »Kättil och Björn, de reste denna sten efter Torsten, sin fader, Anund efter sin broder och huskarlarna än mer, Kättilö efter sin make.

Bröderna voro de bästa män hemma i landet och på ledungståg; de höllo sina huskarlar väl. Han föll i örlog österut i Gardarike, ledare i strid, av landsmän den bäste.»

Det är uppenbarligen huskarlarna, här krigare i hövdingens tjänst, som hava avfattat och utfört ristningen efter sitt tycke; de nämna sig i tredje rummet före den avlidnes hustru och lämna alltså blott sönerna företräde och den avlidnes broder, som de sedan inbegripa i lovorden, och de säga sig »än mer»än de närskylda velat resa stenen och betona, hur väl de hållits, vartill de foga hänförda lovord över sina hövdingars förträfflighet:

I allmänhet inhöggs ju en runristning efter en enda avliden, möjligen efter ännu någon eller några, som på samma gång omkommit, men understundom har ock en runinskrift ägnats åt ett flertal befryndade, som måste hava dött på skilda tider. Så måste hava varit fallet med runinskriften vid Granby, Orkesta sn, Uppland, som väl näst Rök-stenen, är Sveriges längsta runinskrift och rätt oredigt avfattad: + hemik + uk + sialfi + uk + iohan + þeiR + lata hakua + eftR + faþur sin + finuiþ + uk + uarkas X uk X rahnfriþr + uk moþur sina + uk + at + ikikerþi + uk + at + kalf + uk + kiarþar + uk - at + han ati + ein X alt fyrst X þat X uaru + freantr þeia, + koþ hialbi + ant þeira + uisiti + risti + runa þisa + »Hämming och Själve och Johan, de låta hugga efter sin fader Finnvid och (så gjorde även) Vargas och Ragnfrid (som förmodligen varit måg och dotter till Finnvid), och (efter) sin moder och efter Ingegärd och efter Kalv och Gärdar och (Sigv?)at. Han ägde ensam allt först. Det var deras fränder (nämligen de senast uppräknade, kanske avlidna mågar till Finnvid). Gud hjälpe deras ande! Visäte ristade dessa runor.» Märk förekomsten av Johan, som, under 1000-talet är det enda brukade kristna mansnamnet.Bild 18. Täby tä, Uppland.

Efter hand uttryckes i runinskriften ett ändamål, som måhända outtalat även varit de äldre kristna runinskrifternas syfte: det är den dödes själ, som ristningen skall komma till godo. Så säger en

runinskrift vid Harg, Skånela sn, Uppland: kunar . sun . farulfs . lit . kiara . mirki . fr sial . iufurfast . stiubu . sin . totur hulmtis »Gunnar, son till Farulv, lät göra minnesvård för Juvurfasts själ, sin styvdotters, Holmdis dotters». Åtskilliga av inskriftens ord äro förkortade. Holmdis har ock på samma ställe rest en sten efter sin dotter, och båda även en gemensam sten. Blotta ristningen av runor har väl alltså ansetts verka liksom de på runstenar vanliga bönerna: Gud hjälpe hans själ o. s. v. och verkan förstärktes genom att de förbipasserande upprepade inskriften. Efter hand tilltager sedan att uppmana till bön för den avlidnes själ och är särskilt mycket vanlig i Gottlands unga runinskrifter.

Omtanken för själens hugnad var stark nog att driva till att resa runstenar för sin själ i levande livet och flera exempel finnas på att så skett. Det mest bekanta är de nästan likalydande runstenarne vid Täby tä i Uppland: X iarlabaki X lit X raisa X stain X þisa X at sik X kuikuan X || X auk bru X þisa X karþi X fur ont X sina X auk ain X ati X alan X tabu X kuþ hialbi ont hans »Jarla-Banke lät resa denna sten efter sig levande och gjorde denna bro för sin ande och ägde ensam hela Täby. Gud hjälpe hans ande!» Över den sanka sträckan mellan runstenarne förde en vägbank, kantad med större och mindre stenblock i regelbunden växling, vilken ännu på 1600-talet var i behåll. Det är ickemindre än 12 runstenar, på vilka Jarla-Banke nämnes, och namnet antyder måhända, att han, som egentligen hette Banke, härstammade från en jarl.

Bild 19. Jarla-Bankes bro.

Som stor jordägare betecknar han sig upprepade gånger genom att med stolthet framhålla, att han »ensam ägde hela Täby». Av en inskrift förefaller det, som om hans jordagods varit ännu mer betydande, nämligen av den på Vallentuna kyrkogård: X iarlabaki X lit raisa X stain X þina X at sik X kuikuan X auk X þinkstaþ X þina X karþi X auk X ain ati X alt huntari X þita »Jarla-Banke lät resa denna sten efter sig levande och gjorde detta tingsställe och ägde ensam hela detta hundare». Med fornsvenska *hundari* menades i de landsdelar, där denna benämning var i bruk, detsamma sommed *härad* i andra, och O. v. FriesenUppl. runstenar, 1907, s. 31 f, 1913. s. 51 f. har därför slutit, att Jarlabanke omtalat sig vara ägare till hela Vallentuna härad, vartill under senare medeltiden även Täby sn räknades. Nu står emellertid på stenens andra sida en inskrift av nästan samma lydelse som de vid Täby tä, där Jarlabanke påpekar, att »han ägde ensam hela Täby», och detta uttryck synes förbjuda antagandet, att J. ägt hela Vallentuna härad, ty han kan väl icke lämna så stridiga uppgifter på vardera sidan av samma sten och torde väl icke på de övriga runstenar, han låtit rista, hava förtegat, att han ägt hela Vallentuna härad, om han verkligen gjort det. Förklaringen är väl den, att »hela Täby» och »hela detta hundare» betyda det samma, i det »hundare» är valt för omväxlings skull och här icke har den juridiska betydelsen »härad» utan den äldre av »bygd», som emellanåt förekommer i ortnamn, t. ex. *rasbohundari*, socknen Rasbo, *Daala hundari*, landskapet Dalarne. Att Jarlabanke ändock haft ansenliga jordegendomar, kan kanske slutas av, att de flesta ställen, där runstenar finnas, som stå i sammanhang med honom, i en senare tid finnas förenade i en stormans hand jämte än flera gods i andra landsdelar, nämligen hos Birger Petersson till Finsta, den heliga Birgittas fader.Sv. dipl. IV, 54 (1328). Att »hela Täby» är det samma som »hela detta hundare», synes emellertid innebära tillvaron av kyrksocknen Täby vid denna tid, vilket icke är något vågat antagande,då på runstenen vid Bogesund i grannsocknen Ö. Ryd, se sid. 79, talas om begravning i kyrkogård.

Med Jarla-Banke hava vi kommit i beröring med en genom börd och förmögenhet synnerligen framstående personlighet, vars släkt ock spåras på många runstenar i bygden. Av denna och andra grupper av runristningar kan slutas, att det varit de högre samhällsklasserna, de som i senare tid utgjorde adeln, som varit upphovsmän till ristande av runstenar, övriga samhällsmedlemmar hava väl följt dem efter, i den mån deras tillgångar medgåvo.

Det är icke blott Jarla-Banke, som är av jarlsätt i runinskrifterna. Vid Bro kyrka i Uppland lyder en runinskrift: kinlug X hulmkis X tutir X systir X sukruþar X auk X þaira X kaus X aun X lit kiara X bru X þesi X auk X raisa X stain X þina X eftir X asur X bunta X sin sun X hakunar X iarls X sar X uar X uikika X uaurþr X meþ X kaeti X kuþ X ialbi X ans X nu X aut X uk X salu X »Ginnlög, Holmgers dotter, syster till Sigröd och Göt, hon lät göra denna bro och resa denna sten efter Atsur, sin make, son till Hakon jarl, som var lantvärnsman mot vikingar jämte Göt. Gud hjälpe nu hans ande och själ!» Tolkningen »lantvärnsman mot vikingar» är gjord av O. v. Friesen,Uppl. runst. 1907, s. 19, 1913 s. 30. och att det var i engelske konungens tjänst, som de värnat landet motvikingars angrepp, intygar runstenen vid Gåsinge kyrka, Södermanland: rakna . raisti . stain . þansi . at . suin . buta . sit . auk . sifa . auk . raknburk . at . sit . faþur . kuþ . hialbi : at . hats . uit . iak . þet . uar . suit . uestr . miþ . kuti . »Ragna reste denna sten efter Sven, sin make, och Siva och Ragnborg efter sin fader.

Vet jag, att Sven var västerut med Göt.»

Bro-stenens utstyrsel hänvisar till Knut den stores tid. O. v. Friesen antager Hakon jarl vara den under striden mot Olov Tryggveson år 995 dödade norska jarlen, vars söner Erik och Sven då flydde till Olov skottkonung i

Sverge med andra fränder och vänner. Atsur är emellertid ej nämnd bland dem, och på en runsten vid S. Betby, Ö. Hanninge sn, Södermanland, nämnes ytterligare en eljest okänd son till Hakon, i det om den avlidne säges: »som var västerut med Viver, Hakons son».

Vare sig nu Hakon jarl är den norske eller någon svensk med samma namn, är det synnerligen förnämt folk, varom inskriften handlar. Detta bekräftas av de storartade minnesvårdar, som deras fränder upprättat i Rekarne i Södermanland, i första rummet av den berömda Sigurdsristningen på Ramsundsberget i Jäders sn, vid Sundbyholm, vars inskrift lyder: siriþr : kiarþi : bur : þosi : muþir : alriks : tutir : urms : fur . salu :hulmkirs : faþur : sukruþar : buata . sis »Sigrid gjorde denna bro, moder till Alrik, dotter till Orm, för Holmgers själ, faderns till Sigröd, sin make». Utom Atsur, Hakon jarls son, är det om sörmländsk adel, som de båda inskrifterna tala: Ginnlög Holmgersdotter, Sigröd och Göt Holmgers söner, Sigrid Ormsdotter och hennes son Alrik i ett föregående gifte med Spjut, om vars krigarbragder runstenen vid Kungshållet talar: alrikr X raisti X stain X sun X siriþar X at X sin faþur X sbiut X || X sar X uisitaula X um X uarit: hafþi : burg + um brutna : i : auk X um barþa X || X firþ X han X karsar X kuni X || X alar X »Alrik reste stenen, son till Sigrid, efter sin fader Spjut,

som västerut varit hade, brutit borg och borgmän slagit, befästningskonster kunde alla».

Tolkningen av ordet karsar är osäker.

Ristningen på Ramsundsberget kallas Sigurdsristning, emedan den ovan inskriften framställer bilder ur sagan om den germanska forntidens berömdaste sagohjälte Sigurd Favnesbane, vilken avhandlas i flera av Eddasångerna och i den isländska Volsungasagan. Ristningen vittnar alltså, att denna saga var känd av 1000-talets svenskar. Samma bilderfinnas på Gökstenen vid Näsbyholm i Härads sn, c. två mil därifrån, vars inskrift ej kan tydas. Bildristningen visar längst till vänster Reidmar med avhugget huvud, som hans son Favner drap för att få det guld, som gudarna Oden, Höner och Loke betalat som mannsbot för hans son Otr, som de

Bild 20. Ramsundsberget, Södermanland.

råkat döda och som ovan den halshuggna Reidmar framställes i en utters gestalt, vidare finnes den tredje brodern Regin jämte blåsbälg, hammare, städ, eldslåga och tång, smidande svärdet Gram åt Sigurd, som därmed skall åt honom hämnas på Favner, som slagit under sig allt guldet och i orms skepelse ruvade däröver på Gnitaheden; på Gökstenen håller Regin hammaren i handen. Under ormslingan sitter Sigurd och sticker svärdet upp genom ormen. Till höger om Regin står Sigurds häst Grane, bunden vid ett träd, vari två fåglar sitta, som råda Sigurd att döda Regin, som ämnade hämnas för dråpet av brodern Favner, och att själv tillägna sig skatten. Dånamnformen Sigurd är en norsk-isländsk förvanskning av hjältens forntyska namnform Sigfrid, vilken på fornnordiskt språk borde heta Sigröd, är det mycket sannolikt, att bildristningen på stenen beror på att i Holmgers ätt namnet Sigröd var brukligt, emedan de ansågo sig härstamma från Sigurd Favnesbane, liksom namnet ock bars av hans son, Sigrids man.

Med dessa högförnäma ha vi återkommit till de krigare, som i västerväg och österväg sökte frejd och byte i Knut den stores och Jaroslavs strider. Men även fredlig samfärdsel omtalas i runinskrifter. Till samma land, vartill Sigtuna-dosan (sid. 52) omtalar härfärd, for ofta i handelsresa den, över vilken runstenen vid Mervalla, v. Selö sn, Södermanland, är rest: siriþ . lit . resa . stan þina . at . suen . sin . bunta . hn . uft . siklt . til . simkala . tyrum || . knari . um . tumisnis »Sigrid lät resa denna sten efter Sven, sin make.

Han ofta seglat till Semgallen med dyrbart skepp kring Domesnäs».

Domsnäs är Kurlands nordligaste udde vid Rigavikens mynning. Av motsvarande anledning har väl resaren av en runsten vid Älby, Ösmo sn, Södermanland, fått binamnet firþkari »Färd-Kare», jfr den urnordiske skiþaleubaR »Skinn-Leub» på Skärkind-stenen sid. 17.Handelsförbindelse med västra Europa röja åter ett par runinskrifter i Sigtuna. Den ena lyder: + frisa : kiltar . letu . reisa . stein : þensa : eftiR . þuri-a sin . kuþ :hialbi : ant . hans : þurbiurn : risti + »Frisernas gillesbröder läto resa denna sten efter Torer, sin ... Gud hjälpe hans ande! Torbjörn ristade», och den andra: X frisa ki - : þesar : eftR : alkoþ : felaha : sloþa : kristr : hia : helgi : hialbi : ant : hans : þurbiun : risti : »Frisernas gillesbröder (läto rista) dessa (runor) efter den förträfflige kamraten Slode. Kristus den

helige hjälpe hans ande! Torbjörn ristade.» Då sålunda båda de medlemmar av frisernas gille, efter vilka gillesbröderna låtit rista dessa runinskrifter, bära svenska namn, är säkerligen den möjlighet riktig, som SchückBirka s. 19 (Upps. univ. årskr. 1910). framställer, »att frisernas gille i analogi med Gottlandsfararnas gille - bestått av Sigtunabor, som idkat handel på Frisland».

De flesta av de runinskrifter, som icke ristats över avlidna, äro anbragta i kyrkor och på deras tillbehör, såsom kyrkdörrar, metallringar, klockor och dopfuntar och följaktligen oftast yngre än 1000-talet. Åtskilliga av dessa hava redan i det föregående behandlats: Forsa-ringen sid. 84, Saleby klocka sid. 91, Björksta kyrkdörr sid. 92. Runstens kyrka sid. 104.

I Löts kyrka på Öland har någon på en pelaregivit luft åt sitt missnöje med för låg betalning med den rimmade runinskriften: hæfþen : þe : mera : mik ; givit : þt : uæret : bætar : skivit .

»Hade de mera mig givit då vore det bättre skrivit»;

Sannolikt betyder »skriva» här »måla», såsom ofta i fornsvenskan; *v* är punkterat f.

Av dopfuntar må i främsta rummet nämnas den i Aakirkeby på Bornholm, som visserligen finnes utom Sverge, men språket i dess långa inskrift visar, att den huggits på Gottland, och konstnären kallar sig sihrafR : mesteri »mäster Sigraiv». I 11 avdelningar framställas med figurer i upphöjt arbete Marie bebådelse och besök hos Elisabet, Jesu födelse och de helige tre konungars offer, Jesu hudflängning, bortförande fängslad och korsfästelse, och ovan varje avdelning angives med runskrift dess betydelse. Dopfunten är utförligt behandlad av dansken L. F. Wimmer,Døpbefonten i Åkirkeby kirke, Kbh. 1887. som daterar den till c. 1280, H. HildebrandVHAA månadsbl. VI, 1887, s. 190. hänför den till 1200-talets förra hälft och S. AmbrosianiStudier tillägnade av Montelius 2/9 1903, s. 37 ff. till närmare mitten av 1100-talet, vilket torde vara riktigt.

Av runristningar på hushållstillbehör samt prydnader har i det föregående, sid. 52, den viktiga Sigtuna-dosan behandlats. Vid Kullands gård i Gerums sn på Gottland fanns fordom en spisstolpe med

följande runinskrift: X botmundr : kullans : han : lit : gerra hila : mur : verk : ok : sialf : gerde : trri : virk stufu : uk : sumar : hus : ta : var : h : sunudahr ok: k : brim : stafr : i : tretando : rado : ok lyfthadis : a : santa : simiute : afton : markit hit : hustrun »Botmund Kullands, han lät göra detta murverket och själv gjorde (han) träverket till stugan och (ett) sommarhus. Då var h söndagsbokstav och k gyllental i trettonde raden. Och (arbetet) lyktades på Sankt Simons (och) Judas afton (d. v. s. 28/10 1487). Margareta hette hustrun.» C. J. BergmanGotl. skildr. och minnen, Visby 1882, s. 54 ff. berättar om spisstolpens äventyrliga öden. Något av åren 1797-1802 inköptes den åt P. Tham på Dagsnäs, vid vars död 1820 den såldes på auktion, som man misstänkte, åt en fransk fornvän, 1859 upptäcktes den av artisten Mandelgren i en antikvitetshandel i Paris, köptes och skänktes till läroverket i Visby.

På Statens hist. museum finnes en förgylld silversked med två runinskrifter. Omkring de sammanflätade latinska bokstäverna IHS, som egentligen äro början av Jesu grekiska namn [Grek. bokst.] och årtalet .M.X.D.L.I. d. v. s. 1451, står på bottnen runinskriften: matin . firi hunkR | stiri X firi X lusta »Maten för (mot) hunger, styrsel för (mot) lusta», och kring kanten med latinska bokstäver: Hielp. s. maria sielf tridie

»Hjälp sankta Maria, själv tredje!»; de båda andra voro väl Gud fadern och sonen. Skaftet utgör en krönt Mariabild med barnet och ett fotställ därtill. På skedens yttersida finnas två ormslingor med en svårtydd runinskrift, som kanske i anslutning till runinskriften i bottnen kan sålunda tolkas: X uarin firi uæn suo X iah X | X bæþær || tankin X o X mih X | X suo X | X iah X o X iþær

»Varen därför snälla (?), så jag beder! Tänken på mig, så jag på eder!»

Bruket av plur . neutr , uæn av adj. *væn*, som egentligen betyder »vacker», och så ännu i högre stil, visar, att uppmaningen riktas till ett par makar; då jungfru Maria jämte gudomen anropas om hjälp, är det väl snarare givaren, som uttalar den, än den heliga jungfrun. Runinskrifterna äro kanske senare tillfogade.

Även mynt hava präglats med runor, nämligen under senare delen av den danske konungen Sven Estridssons (1047–1075) regering,P. Hauberg, Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtill 1146, s. 52, 97, 217 f. och

många av dessa runmynt präglades i Lund i Skåne, som då ännu icke hörde till Sverge. Antingen präglades både myntpräglarens och myntställets namn med runor eller det senare med latinska bokstäver. Konungens namn tecknades med latinska bokstäver, men emedan han på mynten använde sitt tillnamn

Magnus, så har man hänfört dessa mynt till hans företrädare och samtida Magnus gode (1042–1047), men i dennes tid och Sven Estridssons tidigare år träffas icke dessa mynttyper. Bland myntpräglarne förekomma sådana nordiska namn som Asur, Bofi, Grimkel, Styrkar, Dorgutr.

Från Gottland härstammar ock den kalender med runor från 1328, som anförts sid. 99. Utom denna finnas mycket få skrifter med runor, den märkligaste är runhandskriften av Skånelagen, vilket landskap ju under medeltiden hörde till Danmark. Handskriften, skriven c. 1275, härrör kanske från det intresse för runor, som väcktes av konung Valdemar II (1202-1241), som själv var runkännare.

a b d e f g h i k l m n o p r s t þ u y z æ ö Skånelagens runalfabet.

Måhända är också Jungfru. Marias klagan vid korset, en runhandskrift på Kungl. biblioteket i Stockholm, från samma forndanska runskola i förra hälften av 1300-taletF Läffler, Sv. landsmålen 6, s. cij. och tillhör då blott, i fall den skrivits i Skåne, vår runlitteratur. Den har förr antagits vara ett svenskt litteraturalster med runor från 1400-talet.

En tillnärmelse till skrift utgör den blyrulle, som 1917 vid utgrävningen av de till Sverker-ättens historia knutna byggnadslämningarna i Alvastra, Östergötland, av O. Frödin anträffades på bottnen av en

gravkista, där förmodlingen konung Sverker d. y. (1196-1210) vilat jämte sina gemåler Benedikta, dotter till den danske stormannen Ebbe Suneson, och den senare Ingegärd. På Alvastra-blyets båda sidor finnes en latinsk inskrift med runor av följande lydelse: in montæ seilon : et in siiuitatæ : æfesiorum : ibi : rekuieskunt . sæptem : sankti : dormientes : marlkus : maxikimianus : markianus . dionisius : serapion : konsantrius : ihohannes : sik . rækuieskat hik famula domini : nosstri gesu : kristi bædikta a morbo isss okumbæt in nomine : patris et filii et spiritus sankti : amæn. Orden efter bædikta äro av tvistig läsning och tydningE. Brate, Östergötl. runinskr. nr 248 och Fornvännen 1918, 202 ff., O. v. Friesen, Fornvännen 1918, 199; 1919, 112 f. O. Frödin, Alvastra, s. 25 ff., 60 ff., K. A. Härje, Fornvännen 1919, 102 ff., och många fel finnas i den övriga inskriften, som på regelbundet latin lyder sålunda: In monte Celion et in civitate Ephesiorum ibi requiescunt septem sancti dormientes: Malchus, Maximianus, Marcianus, Dionysius, Serapion, Constantinus, Johannes. Sic requiescat hic famula domini nostri Jesu Christi Benedicta, a morbo si occumbet. In nomine patris et filii et spiritus sancti, amen: »I berget Celion och i efesiernas stat där vila de sju heliga sovarne: Malkus, Maximianus. Marcianus, Dionysius, Serapion, Konstantinus, Johannes. Sålunda må här vila vår

herres Jesu Kristi tjänarinna Bändikta, om hon dukar under för sjukdomen! I faderns, sonens och den helige andes namn, amen!»

Inskriften utgör en s. k. episk besvärjelse: liksom sjusovarne lågo i djup sömn med oförvandlade kroppar, vaknade till liv men snart åter insomnade för alltid, så må Benedikta först i sin grav njuta vila från sin sjukdom och så uppstå på yttersta dagen till evigt liv. Legenden om sjusovarne uppfattades under medeltiden som en säker underpant på de dödas uppståndelse. Dess innehåll var, att under förföljelsen mot de kristna av kejsar Lecius hade år 249 sju fromma tagit sin tillflykt till en bergshåla vid staden Efesus, insomnat och ej vaknat förr än år 447, då den kristne kejsar Teodosius regerade, men efter kort tid gått in i den eviga vilan. Då antagligen konung Sverker Karlssons drottning Benedikta vilat i den gravkista, där Alvastra-blyet har hittats, synes ju ganska sannolikt, att hon är den Benedikta, vars griftero efter hennes sjukdom besvärjelsen vill utverka, men ett och annat uti inskriftens ristning är kanske inte förenligt med ett så tidigt skede som sista delen av 1100-talet. Måhända kan hennes dotterdotter Benedikta vara åsyftad, barn av Sune Folkeson. och Elin (Helena), konung Sverker Karlssons dotter, vilken han rövade ur Vreta kloster. Denna Benedikta blev själv i unga år bortrövad av östgötarnes lagman Lars Persson, sedan gift med Svantepolk Knutsson, som dog 1310. Hennes dödsår är obekant, troligen tidigare än 1310. VII. Runforskningens historia

Redan tidigt väckte runminnesmärkena uppmärksamhet hos den eftervärld, hos vilken de kommit ur bruk och blott tedde sig som en ålderdomlighet. Iakttagelse av de urnordiska runorna har sålunda lett till deras användning på Rök-stenen, såsom ovan anmärkts, och även andra fall finnas, där härmning av urnordiskt skrivsätt är påtagligt.

Vid Ärja ödekyrka i Södermanland står en runsten, som har inskriften:

amuit . rsti . sina . þina . yti . suna . sina . unulfu . aku . hrenki . bruþur . sena . uarþi , uti . terebina i kalmarna . sutuma . furu . af u . skani . eskl . rsti . runa . þasi

»Amunde reste denna sten efter sin son Unnulv och Ring, sin broder. Blev ute dräpt i Kalmar sund, for från Skåne. Äskil ristade dessa runor.»

Denna inskrift kännetecknas även genom omflyttning och utelämning av runor men framför allt genom obefogat till lägg av slutvokal i åtskilliga ord, nämligen suna, sina, unulfu, hrenki, sena, uarþi, terebina, sutuma, furu, afu.

Dessa tilllägg härröra säkerligen därifrån, att ristaren iakttagit, att runinskrifter från den urnordiska tidenav vissa ord, som voro honom begripliga, uppvisade ordformer, som genom en på hans tid bortfallen slutvokal skilde sig från hans egna. Han har därför sökt härma denna äldre tidens skrift genom att tillfoga dylika slutvokaler men av okunnighet oftast valt oriktiga sådana.

En märklig runristning om Bråvalla slag ansåg redan den danske historikern Saxo Grammaticus (c. 1150-c. 1220) finnas på klippan Runamo i Bleking, som därför under århundraden besöktes av lärde utan att de dock lyckades tolka inskriften. År 1833 ditsände Danske videnskabernes selskab en kommitte, i vilken den lärde isländingen Finn Magnussen befann sig, och denne trodde att avskriften var avfattad på fornnordiskt språk och utgjorde regelrätta allittererande verser, sannolikt ur det kväde, som skalden och kämpen Starkad säges hava diktat om Bråvallaslaget.

Berzelius, som 1836 besökte platsen, ansåg dock samtliga runor vara genom naturliga inflytelser bildade i en gång av trapp och denna åsikt biträddes av den svenske fornforskaren Sven Nilsson och den danske Worsaae och är nu av alla omf attad.

Eftersom runkunskapen, Om runforskningen till 1750 jfr Hj. Lindroth, Nord. tidskr. 1920, s. 168 ff. som ovan anförts, ännu på 1500-talet icke var alldeles utslocknad, är intet under, att runorna, såsom ovan angivits, omnämnas av vår siste katolske ärkebiskop Johannes Magnus (1488-1544) hans broder Olaus Magnus (1490-1557),Olavus Petri (1493 - 1552) och Laurentius Petri (1499-1573) i deras historiska och geografiska arbeten.

Den förste, som gjorde runinskrifterna till föremål för verklig forskning var emellertid Johan Bure (Bureus, 1568-1652), H. Hildebrand, Minne av riksantikvarien J. Bureus, Sthlm 1910. som blev grundläggare till hela den antikvariska strömningen under 1600-talet.

Att samla goda avbildningar av runinskrifterna blev hans första uppgift. Det var 1593, som han började sitt studium av runorna och mot slutet av sitt liv hade han åstadkommit en samlingsbok av runinskrifter, som upptog 619 inskrifter, jämte det att han var verksam som grammatiker och textutgivare och mekaniker.

Innehållet i denna samlingsbok härrörde dock icke uteslutande från Bure utan även från hans medhjälpare som riksantikvarie, hans måg

J. Henriksson-Axehjelm och Martinus Aschaneus samt den senares lärjungar J. Håkansson Rhezelius och P. Westius.

År 1599 utgav Bure Runakæntslanes lærospån, som innehåller 10 runstenar och flera runalfabet och 1611 Runa A. B. C. Boken.

Sedan intresset för forntiden sålunda en gång blivit väckt, fortfor en lång tid fornforskningen att blomstra och en god del av detta intresse kom ock runforskningen till del.

Genom M. G. de la Gardies inflytande grundades 1662 i Uppsala en professur i svenska antikviteter och till dess

innehavare kallades Olov Verelius ((1618-1682), som

(1)

ock var, riksantikvarie 1666-1675 och bl. a. utgav Manuductio ad Runographiam scandicam recte intelligendam (Handledning att rätt förstå den fornnordiska runläran) Uppsala 1675, som betecknats som det fullkomligaste verk, som under denna äldre tid offentliggjorts av svenska lärde.

Genom samme vetenskapens beskyddare M. G. de la Gardie grundades 1667 ett Antikvitetskollegium, år 1690 flyttat till Stockholm, som skulle ägna sig åt antikviteterna, fornnordisk litteratur och släktforskning, och att börja med utvecklade en livlig verksamhet. Förste ordförande blev Georg Stiernhielm (1598-1672). År 1692 ombildades kollegiet till ett Antikvitetsarkiv, vars sekreterare på samma gång var riksantikvarie.

Under denna tid gjordes en märklig runologisk upptäckt, i det matematikern Magnus Celsius (1621-1679) år 1675 lyckades läsa och tyda de stavlösa runorna eller hälsingrunorna, som visserligen delvis hade tytts redan av J . Bure, och beskrev dem i avhandlingen De runis helsingicis. Förut hade dessa runor uppfattats dels som siffror, dels som villrunor, som man efter godtycke finge tyda. Själen i antikvitetskollegiet blev J. Hadorph (1630-1693), som från 1671 hade fullmakt att årligen resa omkring i riket till antikviteters uppsökande och på dessa resor åtföljdes av tecknare, varvid särskild uppmärksamhet ägnades åt runstenarna. Mer än 1000 sådana avbildades och skuros i trä, vilka utgjorde materialet för det av J.

Göransson 1750 utgivna runverket Bautil. Om runor offentliggjorde han själv blott en ringa del av dessa samlingar, nämligen Färentuna härads runestenar (1680). Även på andra fornforskningens områden utvecklade Hadorph en livlig samlarverksamhet. Han hade riktigt insett, att allt, som rörde vår forntid, från det minsta till det största, kunde tjäna hävdens upplysning.

En av Hadorphs ivrigaste medhjälpare och tecknare vid runinskrifternas undersökning var J. Peringer (1654-1720), som 1693 blev hans efterträdare som sekreterare i antikvitetskollegiet och riksantikvarie och s. å. adlades till Peringskiöld. Liksom Hadorph var han verksam på många fornforskningens områden; på runforskningens har han utgivit Then första boken af Swea och Götha minnings-merken uthi Uplandz första del Thiundaland 1710 och Ulleråkers Häradz minningsmerken 1719, även med latinska titlar, men i handskrift efterlämnade han Monumenta sueogothica, nu på riksbiblioteket, vars avbildningar av runinskrifter utgöra förstadium till Bautil. Sonen J. F. Peringskiöld (1689 -1725) har under titeln Fragmentum runicopapisticum först utgivit Jungfru Marie klagan vid korset.

Förrunforskningen är sålunda 1600-talet en blomstringstid, vad intresset därför beträffar, och de denna tid verkställda undersökningarna av runinskrifter utgöra ett mycket värdefullt underlag för framtidens runforskning. Denna tids egen tolkning avruninskrifterna är emellertid synnerligen bristfällig, beroende dels på otillräcklig insikt i fornspråket, dels på överskattning av runinskrifternas ålder.

Detta ovetenskapliga bedömande av runinskrifterna blev ett hjälpmedel för Olov Rudbeck, d. ä. (1630-1702) vid utformningen av de fantastiska åsikter om all världens kulturs härstamning från Sverige, som han nedlagt i sitt verk Atlantica 1679-1702.

Som exempel på dylik runtydning kan anföras, att Rudbeck i runinskriften vid Ärja (sid. 132) uppfattar sutuma, som är sista leden av »Kalmarsund», såsom det gammaltestamentliga Sodom. Rudbeckianismen förblev härskande uppfattning hos åtskilliga av 1700-talets lärde, såsom E. J. Björner (1696-1750), P. Dijkman (c. 1650-1717), J. Göransson (1712-1769), som 1748 fick i uppdrag att utgiva de teckningar av runstenar, som sedan mitten av 1600-talet utförts av olika undersökare, och år 1750 i Bautil offentliggjorde 1173 teckningar av runinskrifter, samt G. Wallin d. y. (1686-1760), som utgivit Gothländska samlingar 1747, 1776 och Runographia gothlandica 1743-1750. Göransson daterade runstenarna vid Bällsta i Vallentuna sn, Uppland, och dem vid Källby by och sn i Västergötland till 2000 år före Kristi födelse, är böjd att med Olov Rudbeck på Ärja-stenen tolka kalmarna . sutuma (»Kalmarsund») som Galileen och Sodom, anser Eggby-stenen (sid. 111) uppsatt 1011 år f. Kr. och Bro-stenen (sid. 122) 160 år f. Kr. För åtskilliga av dessa och dylikadateringar var det visserligen

besvärande, att stenen var prydd med kors eller att inskriften innehöll bönen »Gud hjälpe hans själ!» men enligt Göransson hade kristendomen kommit mycket tidigt in i nordlanden och den ende högste guden, som Eddan omtalar, kunde ju anropas redan före kristendomen.

Det är givet, att dylik löslighet i bevisföringen måste äckla folk med sund tankegång och bringa hela fornforskningen i vanrykte, såsom det visar sig av O. v. Dalins blodiga drift med fornforskaren Björner. Att de flesta runminnesmärkena ristats efter kristendomens införande, bevisades i avhandlingen De ætate runarum (1726) av Olov Celsius d. ä. (1670 - 1756), son till Magnus Celsius, som därigenom råkade i en häftig strid med Björner, ett försök att härleda runorna från grekiska alfabetet gjordes 1724 av Erik Benzelius d. y. (1675-1743) i avhandlingen Periculum runicum, vilket är av intresse, då i vår tid O. v. Friesen anser det grekiska alfabetet vara runornas ursprung, visserligen dess kursiva form. Till samma slutsats som O. Celsius kom 1762 N. R. Brocman (1731-1770) i den »undersökning om wåre runstenars ålder», som han fogade till sin utgåva av Sagan om Ingwar Widtfarne. Åt runkunskap ägnade ock frihetstidens förnämste språkforskare Johan Ihre (1707-1780) åtskilliga avhandlingar, varvid han ställde sig på O. Celsii ståndpunkt. En under hans presidium försvarad avhandling av E. Götlin, De Runarum in Svecia occasu (Om runornas undergång i Sverige)1771-I773 fäste första gången uppmärksamheten på dal-runorna.

Den på frihetstiden följande gustavianska tiden var icke gynnsam för vetenskaplig forskning, det var på vitterhetens område, som man då sökte utmärka sig, och vitterheten sökte sina mönster från de klassiska folkens, grekers och romares forntid men ej från det egna folkets. En motsatt uppfattning bröt sig ban efter 1809, nyromantikerna tilltalades lika mycket av våra förfäders liv och historia som av de andra världar, fjärran i tid och rum, vari de sökte näring för poetisk ingivelse, och särskilt den riktning, som Götiska förbundet 1811 blev målsman för, strävade att utforska och förverkliga den fornnordiska tidens skick.

På runforskningens område må först, om ock icke främst, bland göterna omtalas den originella Per Tham på Dagsnäs (1737-1780). I sin forskning kan han betraktas som en rudbeckian av renaste vatten, och den är således värdelös, men hans intresse förmådde honom att låta tecknaren K. G. G. Hilfeling (1740-1823) flera år genomresa södra Sverige, särskilt Gottland och avteckna fornminnen och att understödja N. H. Sjöborg (1767-1838), som utgav flera sydsvenska landskapsbeskrivningar och slutligen det stora verket Samlingar för Nordens fornälskare, 1822-1830 och från vars verksamhet en arkeologisk forskarskola utgick.

En lärjunge till Sjöborg var J. G. Liljegren(1789-1837), som 1826 blev riksantikvarie och hade synnerligen stor betydelse för runstudiet. Hans Runlära, som trycktes 1832, belönades 1821 med kungl. Vitterhets-, hist. och antikvitets- akademiens högsta pris och hans Run-Urkunder 1833, som 1834 ock offentliggjordes som tillägg till Svenskt diplomatarium I, utgör en så fullständig samling, som då kunde åstadkommas av runinskrifter på nordiskt språk i translitteration.

Ehuru i vissa delar föråldrade, utgöra dessa skrifter ännu oumbärliga hjälpmedel. Bland Liljegrens svenska efterföljare bör framför allt R. Dybeck (1811 - 1877) nämnas. Till yrket jurist, började han dock omkring 1830, på en tid, då ännu blott få insågo betydelsen därav; under resor i olika landskap avteckna fornlämningar, särskilt runstenar; uppsamla folkmelodier, anteckna gamla sägner, sagor och ordspråk samt studera allmogens seder och liv. Hans samlingar av runristningar Svenska run-urkunder 1855, som innehåller nyfunna runinskrifter huvudsakligen i Uppland och Södermanland, Sverikes runurkunder 1860, 1865, som åsyftar att vara en fullständig samling av runristningar i behåll i Uppland, och hans reseberättelser till antikvitetsakademien, delvis tryckta i Runa, folio 1865, äro av stor vikt, om ock anmärkningar mot dem kunna göras.

Gottlands runinskrifter hava offentliggjorts i Gutniska urkunder 1859 av vår förste professor i nordiska språk i Uppsala Carl Säve (1812 - 1876), somdärvid verksamt biträtts av sin halvbroder, antikvitetsintendenten P. A. Säve (1811-1887). Viktiga bidrag till svensk runforskning hava lämnats av norrmannen S. Bugge (1833-1907), som givit den första fullständiga tydningen av Rök-stenen 1878, sedan omarbetad 1888 och 1910, och av Forsa-ringen (sid. 84) samt av flera, särskilt urnordiska runinskrifter, och L. Wimmer (1839-1920) som i sitt danska runverk också behandlat Skånes runinskrifter och Karlevi-stenen samt i en särskild skrift Aakirkeby-funten. Till

dessa forskares uppfattning har ock svensken F. L. Läffler (1847-1921), lämnat bidrag av värde.

En utländsk forskare, som delvis sysslat med svenska runinskrifter, var G. Stephens (1813-1895), f. i Liverpool, som 1834-1851 var bosatt i Stockholm, 1851-1895 i Köpenhamn. Hans förtjänst består uteslutande i de avbildningar av runinskrifter, som han åvägabragte och särskilt vann han ryktbarhet genom det stora verket The old northern runic monuments of Scandinavia and England (1866-1901), som behandlade urnordiska och fornengelska runinskrifter, men genom hans brist på språkvetenskaplig skolning äro hans tydningar alldeles värdelösa.

Med omnämnande av dessa nyligen avlidna runforskare ha vi kommit nära vår egen tid, vars viktigaste företeelse är påbörjandet av det nya svenska runverket, som skall omfatta alla svenska runinskrifter, som man har kännedom om, vare sig deännu finnas kvar eller äro helt eller delvis förstörda. På förslag av riksantikvarien H. Hildebrand (1842-1913) anslog Antikvitetsakademien 1884 en summa till runverket, och av detta ha hittills utkommit: 1. Ölands runinskrifter av S. Söderberg och E. Brate, 1900-1906 och 2. Östergötlands runinskrifter av E. Brate 1911-1917. Tryckningen av 3. Södermanlands runinskrifter är beslutad.

Den huvudsakliga litteratur, som dessutom ger upplysning om svenska runinskrifter torde lämpligast meddelas i följande alfabetiska förteckning: Bautil, utg. av J. Göransson 1750. Boethius, J. m. fl. Dalska runinskrifter. Fornvännen 1906. Boije, S., Runforskning i Södermanland 1881 i Sv. fornm. fören. tidskr. V. Bohusläns runinskr. i Bidr. t. kännedom om Göteb. och Bohusläns fornm. 1886. Brate, E, Runinskr. på ön Man. Fornvännen 1907. »och S. Bugge. Runverser. Ant. tidskr. för Sverige. X. 1887-91. Bugge, S., Rune-Indskriften paa Ringen i Forsa Kirke, Festskrift i Anl. af Ups. univ. jubileum 1877. »Tolkn. af Runeindskr. på Rökstenen. Ant. tidskr. för Sverige V. 1873-78. (Rök I.) »Om Runeindskr. paa Rökstenen i Östergötl. m. m. i Vitterh. Hist. och Ant. ak. Handl. n. f. m:3. (z8g3.) (Rök II.)Bugge, Der Runenstein von Rök. 1910. (Rök III.) Burg, F., Die älteren nord. Runeninschr. Berlin 1885. Dybeck, R., Svenska runurkunder 1855-57, » Sverikes runurkunder, 1860-07. » Runa, fol. 1865. » Närikes runstenar i Runa, fol. sid. 91 (1865). Friesen, O. v., Runorna i Sverige . 1915. » Upplands runstenar. 1913. » Om runskriftens härkomst. 1904. Hofberg, H., Förteckn. öfver Nerikes fasta fornlemningar. 1871. » Westmanlands fornlemn. och minnesmärken i Westmanl. Fornm. fören. Årsskr. I -III, 1874-84. Kermode, Ph., Manx crosses. 1907. Liljegren, J. G., Run-lära. 1832. » Run-urkunder. 1833. Montelius, O., Runornas ålder i Norden i Sv. fornm. fören. tidskr. VI. (1886-87) sid. 236 ff. Noreen, A., Altisl. u. altnord. Gramm. 1903. Bihang: De viktigaste urnord. inskr. » Altschwed, Gram. 1904. Bihang: Viktigare fsv. runinskr Säve, C., Gutniska . urkunder 1859. » Sigurds-ristningarna å Ramsundsberget och Göks-stenen. 1869. » Some runic stones in Northern Sweden, ed. by G. Stephens. 1878. Schnippel, E., Ueber einen merkwurd. Runenkalender. 1883.Stephens, G., The old-northern runic monuments of Scandinavia and England. I -IV (1866-1884). » Handbook of d:o. 1884.

Torin, K., Westergötlands runinskr., samlade I -IV. 1871-93 i Vestergötl. fornm. fören. tidskr. Uppl. fornm. fören. tidskr. I, II. (1871-76; 1877-90). Wimmer, L., Die Runenschrift. 1887. » Døbefonten i Åkirkeby Kirke. 1887. » De danske Runemindesmaerker. I IV(1893-1908). » Haandudgave ved his Jacobsen. 1914.

I noterna till texten meddelas ovan talrika hänvisningar till den litteratur, där föreliggande fråga behandlas.

Register

Registret upptager ortnamn, varefter runinskrifter namngivas eller som annars äro med dem förbundna, historiska personligheter från runtiden samt tekniska termer från runlära och fornnordisk metrik. Från VII Runforskningens historia upptagas inga namn. Siffrorna beteckna sidor.